

100. 115 (075)
84
5867

МАЛКЪАР

81.632.93-921

C-67

С13867

ТИЛ

УР

А. Х. СОТТАЕВ

V

МАЛКЪАР ТИЛ

ГРАММАТИКА, ТЮЗ ЖАЗЫУ, ТИЛГЕ ЮЙРЕТИУ

1-чи КЛАССХА

208817

*Къабарты-Малкъар АССР-ни
Жарыкълау министрствосу
къабыл этгенди*

4-чю ЧЫКЪГЪАНЫ

«ЭЛЬБРУС» КИТАП БАСМА
НАЛЬЧИК · 1978

Кабардино-Балкарская Государственная научная
Библиотека имени Н. К. Крупской

КЕЛИР ЖЫЛ МЕН СЕНИ КИЧИ
ШКОЛЧУ ТЕНГЛЕРИНГЕ
АХШЫ КЪУЛЛУКЪ ЭТЕР ЮЧЮН,
СЕН МЕНИ АЯУЛУ ЖЮРЮТЮРГЕ
КЕРЕКСЕ.

§ 1. Айтым, сөз, таууш, харф.

1-чи иш. Окъугъуз. Назмуда ненча айтым барды? Биринчи айтымда нени юсюнден айтылады? Экинчиде уа? Ючюнчю айтымда ненча сөз барды? Текстни жазыгъыз.

Танг атханды. Кюн тыякъла
Таугъа узатылдыла.
Къар тауланы тѣппелери
Аз-маз къызартылдыла.

2-чи иш. Окъугъуз. Ауазыгъыз айтымны къалайында чѣгеди? Айтымлада уллу харфла къалайда жазылгъандыла, аны юсюнден сиз не билесиз? Айтымланы жазыгъыз. Жазгъаныгъызны окъугъуз. Жангылычыгъыз бармыды?

Сабийле колхозгъа болушадыла. Ала алмала, жюзюмле жыядыла. Быйыл мирзеу кѣпдю. Бизни колхоз къарыулуду. Кюз арты жылны бай кезиуюдю.

кезиуюдю

3-чю иш. Окъугъуз, сора жазыгъыз. Айтымланы ахырларында точка салыгъыз. Ненча айтым болду? Хар айтымда нени юсюнден айтылады?

Биринчи сентябрь жетди Сабийле школгъа къууанчлы келдиле Школубуз жарыкъды, тазады Дерсле башландыла Школда хар зат да алааматды.

къууанчлы

4-чю иш. Окъугъуз. Айтымланы жазыгъыз. Кесигизни ауазыгъыз бла айтымны къалайда башланганын айтыгъыз. Айтымны ахырына не салыргъа керекди? Айтым къаллай харф бла башланып жазылады?

Ю. Гагарин космосха биринчи учуп къайтханды Биз окъургъа, ишлерге, солургъа да эркинбиз Мен пионер болукъма Биз В. И. Ленинни сюебиз.

КОСМОС

5-чи иш. Жазыгъыз. Уллу харфланы нек жазылгъанларын айтыгъыз. Мында ненча харфлы сёзле бардыла?

Бюгюн Азамат иги окъуду. Тюнене Разият бла Сафият бирге олтургъандыла. Рамазан дерсге келмегенди. Ол ауруп къалгъанды.

6-чы иш. Жазыгъыз. Хар эки сёзню кезиу-кезиу окъугъуз. Сёзлени бир бирлеринден башха этген харфланы табыгъыз да, тюплерин тартыгъыз.

Жаз — къаз,	къыш — къуш,
тау — дау,	бил — пил,
тук — тик,	жыр — къыр,
арба — арпа,	зауукъ — тауукъ.

тауукъ

зауукъ

7-чи иш. Окъугъуз. Точкаланы орунларына керекли сёзлени сала жазыгъыз. Ненча айтым болду? Айтымлада нелени юслеринден айтылады?

Сакъ жауун Ол терк Кюнню кёзю Тейри къылыч Жазгъыда къалай . . . ! Кюн жазгъыда хар зат иги

Керекли сёзле: *жауду, тохтады, жылтиреди, кёрюндю, ариуду, жылтырайды, ёседи.*

8-чи иш. Харфланы эшитдирип окъугъуз да, ала къаллай тауушланы белгилегенлерин эсегиз. Ол харфладан сёзле къурагъыз. Ол сёзле бла хайырланып, бир айтым къурап жазыгъыз.

хайырланып

А, ы, о, у, э, и, ё, ю;
М, р, п, к, къ, гъ, ж, т, д, б, л, н, с.

§ 2. Тауушла бла харфла.

9-чу иш. Берилген сёзлени жазыгъыз. Ачыкъ харфланы тюплерин ызлагъыз.

Ана, ата, улакъ, ёгюз, ийнек, къая, эшик, ызлыкъ.

10-чу иш. Сёзлени окъугъуз, ачыкъ харфланы айырып жазыгъыз, хар харфны бир кереден сора жазмагъыз.

Осман, Токъмакъ, жомакъ, мамукъ, бичен, буз, абрек, къобуз, табакъ, ийнек, ёгюз, сюрюучю, сабан, Аслан, борсукъ, сары, класс, эшик, пионер, турма, Рамазан.

11-чи иш. Сёзлени хар харфын сызчыкъла бла айырып жазыгъыз. Ачыкъ харфланы тюплерин ызлагъыз.

Юлгю: *Кирпи* — *к-и-р-п-и*.

Арслан, къундуз, бёрю, пил, кирпи, сарыуек, тюе.

12-чи иш. Точкаланы орнуна керекли ачыкъ харфланы къошуп жазыгъыз.

Тер...зе, ш...нтик, б...рмакъ, ёлюмс...з, иг...л...к, ты...къ, ад...т, ...шик, бюг...н.

Харфла ачыкъла бла къысыкъла боладыла.

Ачыкъ харфла быладыла: а, о, у, ы, э, ё, ю, и, е, я.

Къысыкъ харфла быладыла: б, в, г, гъ, д, ж, з, й, к, къ, л, м, н, нг, п, р, с, т (къысха у), ф, х, ц, ч, ъ, ь.

13-чю иш. А, о, у, ы, я, харфлары болгъан экишер сёз жазыгъыз.

14-чю иш. э, ё, ю, и, е харфлары болгъан ючюшер сёз жазыгъыз.

15-чи иш. Нёгерлеригизден тёрт жаш бла тёрт къызны атларын жазыгъыз. Ол сёзлени ачыкъ харфларын ызлагъыз.

Юлгю: *Фатимат, Ханий*.

16-чы иш. Сёзлени окъугъуз. Ачыкъ харфланы тюплерин ызлай жазыгъыз.

Ленин, коммунизм, комсомол, пионер, колхоз, ясли, Юра.

А, ы, о, у харфла бла белгиленген ачыкъ тауушла базыкъ айтыладыла: арба, къыш, тон, буз.

17-чи иш. Сёзлени къысыкъ тауушлары базыкъ нек айтыладыла?

Таш, тау, ыргъакъ, ындыр, токъ, бузоу, бурун, колхозчу.

18-чи иш. Сёзлени жазыгъыз. Базыкъ ачыкъланы белгилеген харфланы тюплерин ызлагъыз.

Чалгъы оракъ, тырнаууч, колхозчу, ишчи, бригадир, машина.

тырнаууч

Е (э), ё, ю, и харфла бла белгиленген ачыкъ тауушла назик айтыладыла: эркеч, чюйке, бешик, бёрю, тюлкую.

тауушла

19-чу иш. Бу берилген сөзлени окъугъуз. Алгъа бакъыкъ ачыкъ тауушлары болгъан сөзлени, аны ызындан назик ачыкъ тауушлары болгъан сөзлени жазыгъыз.

Кюн, ай, жаз, кирпи, ийнек, ёгюз, таш, кийик, жау, сют, ит, эт, кёгюрчюн, бёрю, стол, юй, эгеч, къарындаш, аппа, кече, къондюз, туман, эрик, къозу, улакъ, эмен, къочхар.

КЮНДЮЗ

20-чы иш. Бу айтымланы жазыгъыз, ачыкъ харфланы тюплерин тартыгъыз.

Эртденликде.

Кёк ачылды. Иги кюн боллукъду. Кюн женгил тиерикди. Биз дерсге барабыз. Бизни школубуз ариуду.

21-чи иш. Айтымланы окъугъуз, сора жазыгъыз. Бакъыкъ ачыкъ харфланы тюплерин тартыгъыз.

Къанатлыла хайырлыдыла. Ала терекледе, бахчалада, сабанлада, къуртланы ашайдыла. Къанатлыланы шуёхлары болугъуз. Алагъа юйчюкле ишлегиз.

ШУЁХЛАРЫ

22-чи иш. Окъугъуз эм жазыгъыз. Назик ачыкъ харфланы тюплерин тартыгъыз.

Ишлемеген тишлемез. Жигитликде ёлген ёлмейди. Ит болмагъан жёрде тюлюкю юрюр. Къштикге — оюн, чичханнга — ёлюм.

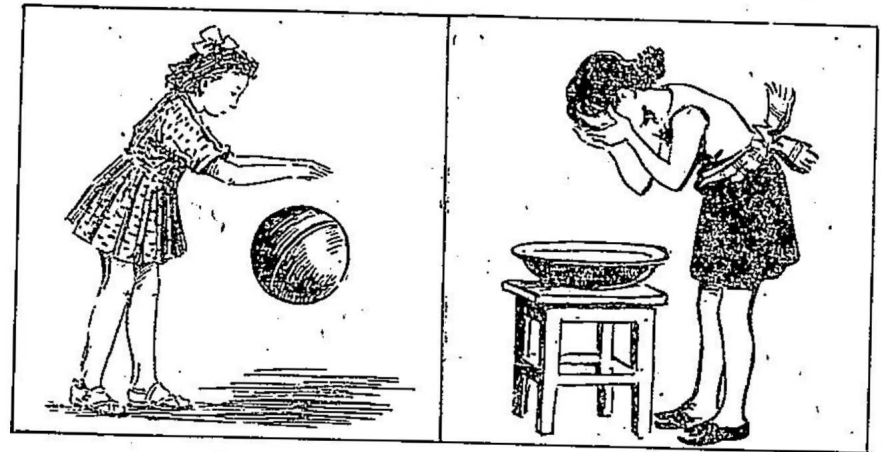
ЧИЧХАННГА

23-чю иш. Жазыгъыз, белгиленген сөздеде ачыкъ харфланы табыгъыз.

Ингирде.

Ингир болду. Биз юйге жыйылдыкъ. Атам газет окъуйду. Къарындашым сурат ишлейди. Мен дерслерими хазырлайма.

24-чю иш. Суратха къарап, хапарчыкъ къурагъыз. Точкаланы орунларына керекли сөзлени салыгъыз.

Назифат...
ойнайды.

Назифат...
жууады.

ЖУУАДЫ

25-чи иш. Сөзлени ачык харфларын айырып жазыгъыз.

Юлгю: *Кзулакъ — у, а, кёрюк — ё, ю.*

Совет, исполком, школ, юй, гёген, отоу, ат, ит, ёт, эл, кбыл, тил, тытыр.

**Тауушланы эшитген, айтхан этебиз.
Харфланы жазгъан, кёрген этебиз.**

26-чы иш. Сөзлени жазыгъыз. Базык ачык харфланы тюплерин бир ызлыкъ бла, назиклени уа эки ызлыкъ бла ызлагъыз.

Нарат, назы, кертме, къайын, жерк, юркюн, кюйрюч, жохар, тал, дугъум.

къайын

кюйрюч

27-чи иш. Эки къауум сёзню кезиу-кезиу окъугъуз. Ачык харфланы айырып жазыгъыз.

Юлгю: *Соз — о, сёз — ё.*

Биринчи къауум.

Экинчи къауум.

Талакъ — ...

Терек — ...

тылы — ...

тили — ...

соз — ...

сёз — ...

ур — ...

юр — ...

Къайсы сёзле базык айтыладыла? Къайсыла назик айтыладыла?

28-чи иш. Сөзлени алгъа базык тауушлуларын, сора назик тауушлуларын айтыгъыз.

Иш, тыш, тиш, кзулакъ, бурун, аууз, кирпи, сырт, ёпке, чеги, бюйрек, жүрек, къабыргъа, боюн.

29-чу иш. Алгъа базык айтылгъан сөзлени, сора назик айтылгъан сөзлени жазыгъыз.

Эл, жел, бал, жыл, кбыл, кюл, билеу, кёл, къол, тал, тил, нал, тул, мал, жүлгюч, чалгъы, Локъман.

30-чу иш. Айтымланы толтуруп жазыгъыз.

Чабакъны . . . бла тутадыла. Быхчыны . . . бла билейдиле. Бир-бир жерледе . . . жегедиле. Колхозда мал . . . , сабан . . . бек хайырлыды. Уллу гебеннге . . . , гитче жипчикге . . . дейдиле. Малкъарда нартюхден . . . этедиле. Къалын айраннга . . . дейдиле.

Керекли сөзле: *кзууут, буу, кютюу, жууурт, сюрюу, жантау, эгеу, антау, ыргъакъ.*

кзууут

жууурт

31-чи иш. Бу хапарчыкны окъугъуз. Анда базык айтылгъан сөзлени бир тизгиннге, назик айтылгъан сөзлени экинчи тизгиннге жазыгъыз.

Аскер деген уучу Хабаз элденди. Ол бир жол тюлкю балачык тутду. Ол

тюлключюк кюлню чачып ойнаргъа бек суюе эди. Жашчыкъла аны хыйлаларына бек кюлдюле. Бир кесекден тюлключюк ауруп ёлдю.

хыйлаларына

32-чи иш. Бу тюпде сёзлени окъугъуз. *Л* харф къалайда базыкъ, къалайда назик айтылады.

КЪЫЛ — КЮЛ	ал — эл
къол — кёл	бал — бел
къал — кел	тол — тил

33-чю иш. Сёзлени жазыгъыз. Ачыкъ харфларыны тюплерин ызлагъыз.

Ийнек, тири, кели, чибин, къой, жай, ай, тай, юй, ий, чий, кий, тийре, сабий, Топай, чюйре, суюйре.

34-чю иш. Нёгерлеригизден төрт жаш бла төрт къызыны атларын жазыгъыз. Сора ол сёзлени сызчыкъла бла харфларын айырыгъыз. Ачыкъ харфла къайсыла болгъанларын айтыгъыз.

Юлгю: *Ибрахим — И-б-р-а-х-и-м.*
Фатимат — Ф-а-т-и-м-а-т.

35-чи иш. Сёзлени жазыгъыз. Хар сёзде ненча ачыкъ харф болгъанын айтыгъыз.

Чарыкъ, чурукъ, чындай, машина, радио, таракъ, кёлек, жыйрыкъ, алакъытай, кептиреуюз, бёрк, кюйюз.

кептиреуюз

кюйюз

36-чы иш. Тюпдеги эки къауум ачыкъ тауушланы, кезиу-кезиу, бир башындагъын, бир да аны тюбюндегин айтыгъыз.

Биринчи къауум: а, о, у, ы.
Экинчи къауум: э, ё, ю, и.

Эки къауум тауушдан къайсы къауум базыкъ айтылады? Қъайсы къауум таууш назик айтылады?

Ачыкъ тауушла сегиздиле.
Базыкъла: а, о, у, ы.
Назикле: э, ё, ю, и.

37-чи иш. Эки къауум сёзню окъугъуз. Аланы ачыкълары къаллайла болгъанларын айтыгъыз. Биринчи къауумда назик ачыкъ харфлы сёз бармыды? Экинчи къауумда базыкъ ачыкъ харфлы сёз керемисиз?

Сабан	чибин
къумгъан	ёзен
кырдык	кирдик

Сёзле, ачыкъ тауушларына кёре, назик не да базыкъ айтыладыла.

38-чи иш. Эки базыкъ ачыкъ тауушлу, юч да назик ачыкъ тауушлу сёз табыгъыз. Аланы тетрадха жазыгъыз.

39-чу иш. Бу тубюнде сёзледе ачыкъ харфлары ба-
зыкъ да, назик да болгъан сёзлени тетрадха жазыгъыз.

Къалам, китап, письмо, коммунист,
Омар, Фатимат, комсомол, тетрадь, шин-
тик, тепси, назик, жашил, ажир, тегене,
жаулукъ.

40-чы иш. Сёзню ичинде базыкъ эм назик ачыкъла-
ры болгъан беш сёз табып, тетрадларыгъызгъа жазы-
гъыз.

41-чи иш. Суратлагъа къарагъыз да, алагъа соруула
къурап жазыгъыз: адамлагъа атла атагъыз. Сиз жаз-
гъан сёзледе базыкъ айтылгъан сёзле къайсыладыла?
Назик айтылгъанла уа?

трактор

жыйын

ташыуул

42-чи иш. Бу элберлени окъугъуз: Аланы жууапла-
рын айтыгъыз. Къайсы сёзле базыкъ, къайсы сёзле на-
зик айтылгъанларына эс буругъуз.

Жол жанында киритли кюбюр.
Акъ къалада сары бийче.
Дуркъу толу акъ къозула.
Юй башында ала кийиз.
Къол ичинде къырау къакъгъан.

КИЙИЗ

КЪАКЪГЪАН

43-чю иш. Сорууланы окъугъуз, сора алагъа толу
жууапла къурап жазыгъыз: Айтымланы тюз къурагъан-
мысыз?

- 1) Кюз артында элчиле не ишлейдиле?
- 2) Кюз артында къайсы битимлени тирлигин жыйдыла?
- 3) Бу заманда чапракъла къаллайла боладыла?
- 4) Сиз колхозгъа не бла болушхансыз?

44-чю иш. Сёзледе ычхынган харфланы сала жазы-
гъыз. Салгъан харфларыгъызны тюплерин тартыгъыз.

Суу илип...н бла бахч...гъа б...рады.
Ол бахчада т...рмала битдиле. Мен ол
турмалагъа къара...ма. Б...лтыр бизн...
ийн...гьибиз къ...лан б...зоу тапханд...

45-чи иш. Айтымланы окъугъуз. Анда сѣзде ачыкъ харфланы бир тизгинге, кысыкъланы экинчи тизгинге жазыгъыз, бир харфны эки кере жазмагъыз.

Хамитни къарт атасыны кѣзлери кѣрмейдиле. Хамит къарт атасын бек сюеди. Аны эрикдирмез ючюн, анга китапчыкълла, газетле окъуйду.

сюеди

Юлгю:

Ачыкълла: а, и, о

кысыкълла: б, м, з, н,

46-чы иш. Айтымланы окъугъуз. Айтымлада нени юсюнден айтылгъанын ангылатыгъыз.

Биз ариу ѳзенге чыкълдыкъл. Къарангы болду. От этдик. Ёлюр гебенекле кеслерин отха атдыла. Жаз кече узун туйюл эди. Танг атхынчы, ариу кырдыкда жукъладыкъл. Жаз, эшикде жукъласанг, саулукългъл бек игиди.

къарангы

саулукългъл

47-чи иш. Хапарчыкълны окъугъуз. Алгъл базыкъл ачыкъл харфланы, андан сора назиклени жазыгъыз. Бир харфны эки кере жазмагълыз.

Анам.

Анамы иши кѣпдю. Биз анга болушабыз. Мен полну жууама. Эльдар суу келтиреди. Биз анабызны аяйбыз. Аны бек сюебиз, айтханын этебиз.

48-чи иш. Айтымланы окъугъуз. Назик ачыкъл харфлары болгълан сѣзлени бир тизгинге, базыкъл ачыкъллары болгъланланы экинчи тизгинге жазыгълыз.

Быйылгъл жаз жауунлуду. Хар кюнден кѣк кюкюреп, от чагълады. Кълызчыкълла наныкъл эм жилек жыяргъл чыкълдыла. Къларап къларагълынчы, кълара булутла кѣкню жапдыла. Кѣк залим кюкюреди. Кълызчыкълла, кълоркълуп, дорбуннга кирдиле.

жауунлу

дорбуннга

49-чу иш. Точкаланы орнуна биринчи столбикде сѣзлеге назик ачыкъл харфла, экинчи столбикге базыкъл ачыкъл харфла кълешугълыз.

1. Т...ш
б...р
т...р
к...з

2. Т...ш
б...р
т...р
къл...з

50-чи иш. Кълюз артыны юсюнден эки-юч айтымдан хапарчыкъл кълурап жазыгълыз.

Кабардо-Балкарская Государственная научная библиотека имени И. И. Юмарты

С 13867

§ 3. Э харфны жүрютюлюю.

51-чи иш. Айтымланы окъугъуз, сора жазыгъыз. Э харфны къалайда жазылгъанына эс буругъуз, тюбюн тартыгъыз.

Эмегенлени хапарларын таулу жомакъ-лада окъуйма. Эмен агъачланы бек къатысыды. Элек бла ун элейдиде. Эгечим шахарда жашайды. Эркеч къойланы алларында жүрүйдю.

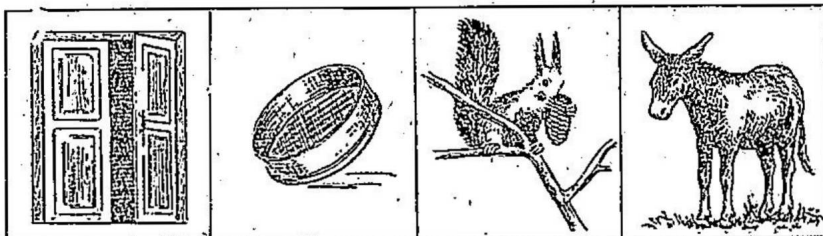
52-чи иш. Айтымланы жазыгъыз. Кесигиз э харфы болгъан сёзле къурап, текстге къошуп жазыгъыз.

Поэт ариу назмула жазады. Нальчикде аэродром барды. Анга аэропланла къонадыла. Аэропортда самолётха билетле сатадыла.

Малкъар тилде э харф хар заманда сёзлени алларында жазылады: *этек, эрик, эринчек.*

Поэт, поэзия, аэропорт, аэродром, аэроплан дегенча сёздеде э харф сёзню ортасында жазылады.

53-чю иш. Хар суратны атын къошуп, айтымла къурап жазыгъыз.

54-чю иш. Айтымланы жазыгъыз. Э харф тюбеген сёзлени тюплерин тартыгъыз.

Эртденнги сууукъ аязчыкъ Кавказ тауладан бетиме къакъды. Эртден бла эртде бизни школну директору он эки сабийни пионер лагерге ашырды. Бу жаз колхозда къыркъ эчки эгиз тапды.

эртденнги

сууукъ

директор

55-чи иш. Айтымланы окъугъуз. Алада э харф тюбеген сёзлени тетрадха жазыгъыз.

Агъачны эменден къатысы хазна болмайды. Элде жангы школ ишленеди. Нарат агъачда эрлен жашаймыды? Асхат эмегенлени юсюнден сейир жомакъ айтды. Бизни колхозну бир сюрююнде эки къолан эркеч барды. Хамит эринчек туююдю. Школну бахчасында къара эрикле битедиле. Эриклени Эркехан жыяды. Жыйрыкъны этеклери женглеринден узундула. Школну эшиги окъургъа сюйгеннге кенг ачылыпды.

56-чы иш. а) Бу сёзле бла айтымла къурап жазыгъыз.

Эгеч, экеу, эл, поэма, элли, аэропорт, эрлен.

б) Э харф бла башланган төрт сёз табып тетрадларыгъызгъа жазыгъыз.

§ 4. Я харфны жүрютюлюю.

57-чи иш. Точкаланы орунларына **я** харфны сала, сөзлени жазыгъыз. Жазгъан сөзлеригизни окъугъуз. **Я** харф къаллай харфдан сора жазылады?

А...къ, ты...къ, къо...н, ту...къ, жы...къ, къы...у, жы...у, а...май.

58-чи иш. **Я** харф ачыкъ тауушдан-харфдан сора келген беш сөз табып жазыгъыз. **Я** харфны да, аны аллында ачыкъны да тюплерин тартыгъыз.

Я ачыкъ харфны ызындан келсе, эки (йа) тауушну белгилейди: *айакъ— аякъ, къайа—къая, мйала—мияла, жыйакъ—жыякъ.*

59-чу иш. Айтымланы окъугъуз, сора жазыгъыз. **Я** харфы болгъан сөзлени табыгъыз. **Я** къаллай харфны ызындан келгенин эслегиз.

Къоян.

Къыш боз тонуму юйде къояма. Январда акъ тонуму къаплайма. Мен эт ашамайма, къаудандан тояма. Къабукъланы да аямай ашайма. Кесим чырпыла тюбюнде жашайма.

60-чы иш. Тюбюнде назмучукъну окъугъуз. Анда сөздеде **я** харфны табыгъыз.

Осуятым хар къардашха:
Заманны жиберме бошха,

Билим — дунияны жарыгъы,
Керекди ол къартха, жашха.

Кязим.

Я харф аллындагъы къысыкъ тауушну назиклигин кѳргюзтеди:
Кязим, Кямал, Лязиймат, жилиян, жилиямукъ, билямукъ, лячин.

61-чи иш. Айтымланы окъугъуз эм жазыгъыз. **Я** тауушну аллындагъы къысыкъны къалай айтылгъанын шитдирип айтып кѳрюгюз.

1. Биринчи сентябрда дерсле башланадыла. 2. Лязийчик биринчи классха келди. 3. Лячин кѳгюрчюнню къууду. 4. Валя жилиян кѳрдю. 5. Амма билямукъ биширди.

билямукъ

62-чи иш. Хар эки сѳзню бирге окъугъуз да, **я** тауушну аллындагъы къысыкъ таууш къалай айтылгъанын эслегиз.

Жилиян — жылыу, гяуур — гылыу
Кямал — камар бишлякъ — башлыкъ.
Лячин — лакъырда,

Кямал

§ 5. Ю харфны жүрютюлюю.

Ю харф бир тауушну белгилейди: кюйсюз, мюйюз, юзюк, кюзгю, юлюш, мюйюш.

63-чю иш. **Ю** харф къаллай тауушну белгилегенин сёзлени эшитдирип окъуп керююз. Сёзлени жазгъан этигиз.

Юлюш, кюмюш, юйюбюз, юйрен, юлкую, тюлкуючюк, куючюк, юркуюн, тюшюм.

64-чю иш. Сёздеде точкаланы орунларына **ю** харфны сала, айтымланы жазыгъыз, сора окъугъуз. **Ю** тауушну эриндеригизни къалай этип айтасыз?

1. Биз к...н...б...зн... бош иймейбиз.
2. Ахмат башын ж...л...тгенди.
3. Окъуугъа к...ч...б...зн... салайыкъ.
4. Б...г...н биз ...лг...л... ишледик.

Ю харф, ачыкъ харфдан сора келсе, эки тауушну (йу) белгилейди: *чойун* — *чоюн*, *ойун* — *оюн*, *бойун* — *боюн*, *сойум* — *союм*.

65-чи иш. Бу сёзле бла айтымчыкъла къурагъыз. Сёзлени кереклисича тюз жазыгъыз.

Къойум, тойум, ойунум, къойу, тойу.

66-чы иш. Бу хапарчыкъда **ю** жазылгъан сёзлеге эс буругъуз. Ол сёздеде **ю** харф алайда нек жазылгъанын айтыгъыз.

Оюс, къозучукъланы къыстардан алгъа, оюм этди: „Къошха къараргъа, чоюн жууаргъа была чырмау болмазча, отлаулу ыраннга урсам тапды“, — деди. Хар жумушун бошады. Тюрлю-тюрлю оюнун эте, къозулагъа келди.

67-чи иш. Точкаланы орнуна керекли харфланы къошуп жазыгъыз. Алай нек жазгъаныгъызны айтыгъыз.

О...н, бо...н, чо...н, о...м, О...с.

оюнун

68-чи иш. Башда сёзлени толу жазып бошагъандан сора, ол сёзлени салып, айтымчыкъла къурагъыз.

§ 6. У харфны жүрютюлюю.

У харф эки тауушну белгилейди:
1) **У** харф ачыкъ тауушну белгилейди: *улакъ*, *къулакъ*, *жумуртха*, *жулдуз*, *къундуз*.
2) **У** харф къысыкъ тауушну белгилейди, кеси да ачыкъ харфдан сора не да эки ачыкъны арасында жазылады: *тау*, *отоу*, *сау*, *хауа*, *ауана*.

69-чу иш. Сёзлени окъугъуз. Ачыкъ тауушну белгилеген у болгъан сёзлени сол жанына, кысыкъ у болгъан сёзлени онг жанына жазыгъыз.

Юлгю: Солу — сау.

Улакъ, аулакъ, жабыу, ушаш, окъу, жау, санау, буз, толу, тау.

жабыу

70-чи иш. Керекли сёзлени сала жазыгъыз. У харф къаллай тауушну белгилегенине эс буругъуз, тюбюн ызлагъыз.

Чабакъны ыргъакъ бла не да . . . бла тутадыла. Быхчыны . . . бла эгейдиле, бичакъны . . . бла билейдиле. Бир-бир жерледе . . . жегедиле. Колхозда мал . . . игиди. Малкъарда нартюхден . . . этедиле. Къалын айраннга . . . дейдиле.

къууут

Керекли сёзле: къууут, буулань, кютюу, жууурт, ау, билеу, эгеу.

кютюу

71-чи иш. Сёзлени окъугъуз. Хар сёзню айта туруп, тылпыу къайсы тауушда бёлюнгенин иги эслегиз. Кысыкъ у-ну эки жанында къайсы тауушну белгилеген харфла бардыла? Аланы тюплерин тартыгъыз.

Къууут, къууурдакъ, къууурма, сууукъ, сууур, жууукъ, уууз, бурууу.

уууз

бурууу

72-чи иш. Сёзлени жазып толтуругъуз. Ачыкъ у-ну тюбюн тартыгъыз.

Юлгю: окъу — окъуу, талпы — талпыу.

солу — . . .	ишле — . . .
ойна — . . .	терге — . . .
сайла — . . .	изле — . . .
тара — . . .	таны — . . .
къара — . . .	кюре — . . .

73-чю иш. Хапарчыкны окъугъуз, сёздеде кысыкъ у-ну тюбюн тарта жазыгъыз.

Колхозну малы таудады. Тауда кырдык татымлыды. Ачау бла Ахылау маллагъа къарайдыла. Таужан алагъа болушады.

кырдык

74-чю иш. Неси? деген соруугъа жууап болурча жазыгъыз.

Юлгю: Бал — балы. Бау — бауу:

Ау — . . .	бузоу — . . .
от — . . .	ишлеу — . . .

суу —	билеу —
мал —	къурау —
тау —	къарыу —
уууу —	кириу —

ууууу

75-чи иш. Айтымланы окъугъуз. У болгъан сѣзлени жазыгъыз. Къайсы къысыкъ, къайсы ачыкъ болгъанын айтыгъыз.

Школчула ау бла чабакъ тутадыла. Колхоз бауда къолан бузоучукъла ойнайдыла. Бизни аллыбызда тау бек ариуду. Къалын агъачда буу жашайды. Биз кесибизге таулула дейбиз.

76-чы иш. Окъугъуз, точкаланы орунларына у харфны сала жазыгъыз.

Кюн кѣрюнмейди. Та...ланы, ѳзенлени туман басды. Къаты жа...уп башлады. Су...ла уллу болдула.

§ 7. Ё харфны жюрютюлюу.

Чирик кѣл Малкъар аузу башланган жердеди. Аны кѣрюрге кѣп адам барады. Кѣлню сууу кѣм-кѣкдю. Аны тегерегинде тюрлю-тюрлю кѣгетле битедиле.

1. Хапарчыкъны окъугъуз. Ат атагъыз.
2. Ё харфы болгъан сѣзлени табыгъыз.
3. Алада ё сѣзню къалайындады?
4. Ё тауушу болгъан сѣзле къурагъыз.

Ё къысыкъланы къатында бир тауушну белгилейди: *ѳгюз, кѣкен, кѣз, кѣккѣз.*

Ё ачыкъ харфдан сора *йо* деген эки тауушну белгилейди: *шуйох—шуѳх.*

77-чи иш. Айтымланы; керекли сѣзлени сала, жазыгъыз. Ё харфы болгъан сѣзлени тюплерин тартыгъыз.

Тауда нарат . . . кѣп ѳседиле. Аланы алгъын . . . бла, энди трактор бла тартадыла.

Биченликде . . . жырлайды. Укула жангыз . . . кѣредиле. Къарыусуз кѣзлеге керекдиле.

биченлик

Керекли сѣзле: *терекле, ѳгюзле, бѣдене, кюндюз, кече, кѣзлюкле.*

78-чи иш. Бу тюбюнде айтымланы окъугъуз. Точкаланы орунларына керекли харфланы салып, айтымланы жазыгъыз.

...гюзню орнуна энди машина ишлейди. Жигитге ...люм жокъду. К...злеринге сакъ бол! Къоян к...кеннге ташайды. Самолѣтла к...кде учадыла. Биз шу...хлабыз. Школда жангы жылгъа ...лка къуралды.

79-чу иш. Тюбюндеги сёзле бла айтымла кьурап жазыгъыз.

Кёгюрчюн, кёмюк, кёпюр, ёзен, чёп.

§ 8. Е харфны жүрютюлюю.

Е кьысыкъ харфдан сора келсе, бир тауушну белгилейди: *тегене, эмен, элек, кемеле, челекле.*

80-чи иш. Окьугъуз, сора жазыгъыз. Белгиленген сёздеде *е* харф кьаллай тауушну белгилегенин эшитдирип окьуп кёрюгюз.

Элни кьатында бичен чаладыла. Мен биченликге бардым. Биченни айландырыгъа, батан этерге кюрещеме. Тюш болду. Биченчиле азыкьгъа олтурдула.

Е ачыкъ харфдан сора келсе, эки тауушну (*йэ*) белгилейди: *сюек—сюек, тюйек—тюек, ийеги—иеги.*

81-чи иш. Окьугъуз, сора жазыгъыз. Белгиленген сёздеде *е* харф ненча тауушну белгилегенин эшитдирип окьуп, эслегиз.

1. „Иесин суйсенг, итине сюек бер“.
2. Ит сюек тапса, этин ким ашагъанын сурамайды.
3. Осман быстырын ариу

киеди. 4. Кюн тие турады. 5. Мурат ариу ниетли адамды.

киеди

82-чи иш. Бу тюбюнде берилген сёзле ичинде болгъан айтымчыкъла кьурагъыз. Сёздеде *е* харф ненча тауушну белгилейди?

Терек, челек, эмен, элек, терезе.

83-чю иш. Окьугъуз. *Е* харф бир тауушну белгилеген сёзлени бир жанына, эки тауушну белгилегенлени бирси жанына жазыгъыз, сора аланы эшитдирип окьугъуз.

1. Ол алайда сюелген кимди?
2. Азрет, музейге барыргъа сюемисе?
3. Сен келе кел, биз а, барып, ишлей турайыкъ.
4. Мен тюени кёргенме.
5. Сен кетгенми этесе?

сюелген

§ 9. Кьысыкъ тауушла.

Кьысыкъ тауушла зынгырдауукъла бла тунакыла боладыла.

Зынгырдауукъла: б, г, гь, д, в, й, у, ж, з, л, м, н, нг, р.

Тунакыла: к, къ, п, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ.

84-чю иш. Бу тубюнде сёзлени окъугъуз. Жаза туруп, юлгюдеча жазыгъыз.

Как, кёк; къол, кёл; туман, тюмен; аман, эмен; къач, кеч; сыныкъ, сенек; боз, биз; тал, тил; бал, бил; бар, бер; таракъ, терек; жарма, жёрме; табыу, тебиу.

тебиу

Юлгю: *Как — кёк, къол — кёл.*

1. Экишер келген сёзде базыкъ, назик ачыкъ харфланы табыгъыз.
2. Къысыкъ тауушла уа ол сёзде къалай айтыладыла?
3. Бирси сёзде да къысыкъ тауушланы базыкълыкъларын, назикликлерин айтыгъыз.

Сёзде ачыкъ тауушла базыкъ болсала, къысыкъла да базыкъ, назик болсала назик айтыладыла.

Сёз ючюн: *кырдык — кирдик, къама — кеме, таракъ — терек.*

85-чи иш. Эки къауум сёзю, юлгюдеча, харфларын айырып жазыгъыз. Ал харф къайсы къауумда къалай айтылгъанын айырыгъыз.

Юлгю: *жал — ж-а-л, жел — ж-е-л.*

Биринчи къауум.

Тал — . . .
сыз — . . .
жур — . . .
сокъ — . . .
бол — . . .

Экинчи къауум.

тил — . . .
сиз — . . .
жюр — . . .
сёк — . . .
бёл — . . .

1. Огъары сёзледен биринчи къауумдагы *л* таууш къалай айтылады? Базыкъмы?
2. Экинчи къауумда уа ол биягъы *л* таууш къалай айтылады?
3. Къалгъан *з, р, къ,* харфла уа эки къауум сёзде къалай айтыладыла?
4. Биринчи къауум сёзю ачыкъ тауушлары базыкъмыдыла, назикмидиле? Экинчиде уа?

86-чы иш. Алгъа *л* харф базыкъ айтылгъан сёзлени, сора назик айтылгъан сёзлени жазыгъыз.

Эл, жел, бал, жыл, къыл, кюл, билеу, къол, тал, тил, нал, тул, мал, жюлгюч, аталыкъ, чалгъы, Локъман, лимон.

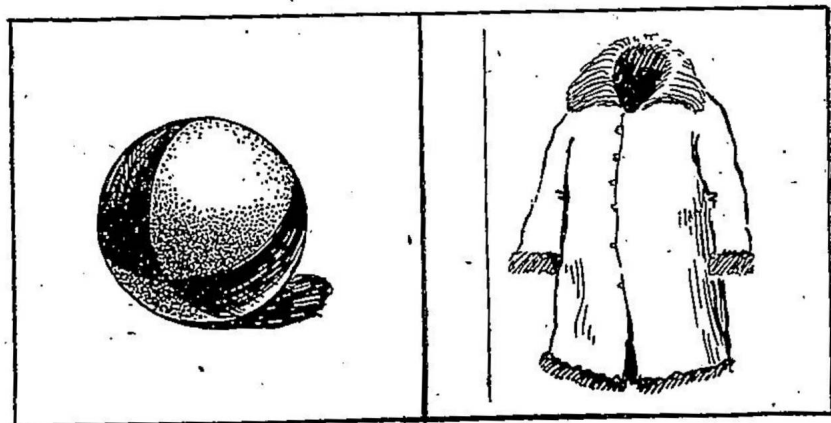
чалгъы

87-чи иш. Окъугъуз, сора жазыгъыз. Къысыкъ харфланы тюрлерин тартыгъыз.

Кюз арты.

Бизни бахчабызда
Чапракъла агъадыла,
Шош жерлеге къысыла,
Желден къачып барадыла.

88-чи иш. Суратланы тюплеринде сёзлени окъугъуз.

1. *Топ* деген сёзде ненча таууш барды? Ала къайсыладыла?

2. *Тон* деген сёзде ненча таууш барды? Аланы айтыгъыз.

3. Сёзлени жазыгъыз.

Топ, тон, улакъ, наша, ат, мал, сенек, къозу, окъа, ана.

Былада ненча таууш эм ненча харф барды?

89-чу иш. Окъугъуз эм жазыгъыз.

Къарт, анамы мен бек сюеме.

1. Къайсы сёзде баязыкъ айтыладыла?

2. Хар сёзде ненча таууш барды?

90-чы иш. Сёзлени окъугъуз, алада къаллай тауушла бла харфла болгъанын айтыгъыз.

Ахмат, Асхат, сумка, терезе, къагъыт, бёрек, кёлек, чана.

1. Хар сёзде ненча таууш барды?

2. Хар сёзде ненча харф барды?

91-чи иш. Хар эки сёзю окъугъуз. Сёзде къайсы таууш алышынганын айтыгъыз.

Толу — кёлу, башлыкъ — ашыкъ, той — кёой, хурма — турма, жаш — къаш, бау — жау, жаз — къаз.

ашлыкъ

92-чи иш. Сёзлени жазыгъыз. Тауушлары, харфлары да төрт болгъан сёзлени тюплерин тартыгъыз.

Парта, стол, школ, перо, Омар, ундурукъ; Зайнаф, кюзю.

ундурукъ

93-чю иш. Точкаланы орунларына керекли харфны салып, сёзлени окъугъуз.

Теми..., тамы..., жилти..., алты..., къа...а, кёгюр...юн, тю...кю, тур...а, чи...ин, бю...че, жу...дуз, иш...и, къары...даш, чё...юч, ба...та, кир...и, ун...урукъ, жы...ым, э...ик, кю...юш, бу...ай, а...па, ын...а.

1. Алгъа базыкъ кысыкъ тауушлары болгъан сёзлени, аны ызындан налик кысыкъ тауушлары болгъан сёзлени жазыгъыз.

2. *Темир, тамыр* деген сёзде кысыкъ тауушлары табыгъыз. Иги эслеп окъугъуз. Тауушлада башхалыкъ бармыды?

94-чю иш. Хапарчыкны окъугъуз. Андан базыкъ кысыкъ харфлары болгъан төрт сёз, назик кысыкъ харфлары болгъан беш сёз айырып жазыгъыз.

Иги сюрмелеймеми?

Бир жолда жашчыкны атасы сюрме бла къанганы сюрмелей болгъанды. Жашчыкъ келгенди да: „Болушайым“, — дегенди. Атасын юйге жиберип, жашчыкъ сюрмени къолгъа алгъанды. Бир жанында тохтап, анасы къарай эди.

— Анам, жаратамыса? — деп жашчыкъ алай соргъанды. — Иги, сюрмелеймеми?

— Сюрмеле, жашым, сюрмеле, атанг балта бла тюзетир.

95-чи иш. Айтымланы окъугъуз. Белгиленген сёзлеге эс буругъуз.

Пионер ариу адепли болургъа керекди. Бизни халкъларыбызны мамырлы жашауун Совет Аскер сакълайды. Сабийле топ ойнайдыла. Мустафа китап окъуйду. Нальчикде „Шуёхлукъ“ деген уллу фабрика ишленгенди.

адепли

шуёхлукъ

1. Пионер, Совет, Нальчикде, фабрика деген сёзледе базыкъ ачыкъ харфланы айырыгъыз.

2. Ариу, адепли, аскер, сабийле, китап деген сёзледе назик ачыкъ харфланы табыгъыз.

Бир-бир сёздеде базыкъ эм назик харфла-тауушла да боладыла: пионер, совет, фабрика, ариу, аскер, сабий, китап.

фабрика

96-чы иш. Хапарчыкны окъугъуз. Жаза туруп, базыкъ эм назик ачыкъ харфлары болгъан сёзлени тюплерин тартыгъыз.

Классда мени эки иги негерим барды. Ала Солтан бла Магометдиде. Ючюбюз да пионерлебиз. Биз кёп китап окъугъанбыз. Школдан солургъа чыкъгъанлай, колхоз къошха барлыкъбыз. Мен бузоулагъа къарарыкъма. Солтан бла Магомет саулукъ ийнеклени кютерикдиде.

класс

97-чи иш. Бу тюбюнде берилген сёздеде зынгырдауукъ кысыкъланы табыгъыз. Зынгырдауукъланы тюплерин тартыгъыз.

Биз, вагон, завод, жазуу, жаш, кызы, улакъ, таш, терек, алма, даулаш, алгъыш.

98-чи иш. Назмучукъну окъугъуз. Сёздеде зынгырдауукъ кысыкъ тауушланы айтыгъыз. Жазгъанда, зынгырдауукъланы тюплерин тартыгъыз.

Кѳреме булутла тубю акѳ жолну,
Тубюнден ѳрлеуюн „Дугѳумлу кѳолну“.
Айранчы жашчыкѳ, эшегине минип,
Ёрлеп барады, булутлагѳа кирип.

К. Отаров.

ѳрлеуюн

99-чу иш. Сѳзлени жазыгѳыз, тунакы кѳысыкѳ харф-
ланы туплерин ызлагѳыз.

Кѳар, кѳыш, парта, кюч, тау, чегет,
кѳгет, фаѳтон, хапар, сахар, чыбыкѳ,
кѳарылгѳач, халкѳ, суу, ѳзен, арба.

100-чю иш. Назмучукѳну уллу ауаз бла окѳугѳуз,
сора жазыгѳыз.

Ана тил.

Кѳыйын кюн — тыяннган тыягѳыбыз.
Кѳууанч кюн — кѳууандыргѳан
сырыйнабыз,

Ой, ана тили, — сабийлик тили!

Ой, ана тили, — кертилик тили!

Кѳ. Кулиев.

тыяннган

1. Тунакы кѳысыкѳ тауушланы белгилеген харфланы туплерин тар-
тыгѳыз. 2. Сѳзледе зынгырдау-
укѳланы табыгѳыз.

3. Зынгырдауукѳ тау-
ушланы барысын да айты-
гѳыз.

4. Малкѳар тилде нен-
ча тунакы барды? Аланы
ѳтларын айтыгѳыз.

Бир кѳауум зынгырдауукѳ кѳы-
сыкѳланы тунакы нѳгерлери барды.

б в г гѳ д ж з и у л м н нг р

п ф к кѳ т ш с ч х ц щ

Л, м, н, нг, р, ѳ, кѳысха у зынгыр-
дауукѳ кѳысыкѳланы тунакы нѳ-
герлери жокѳду.

101-чи иш. Сѳзлени окѳугѳуз. Эки кѳауумну да ал
харфларын айырып, эки тизгинге жазыгѳыз, сора эки
кѳолугѳузну аязлары бла кѳулакѳларыгѳызны жабыш,
ол харфланы кезиу-кезиу кеси тауушлары бла айты-
гѳыз.

Байракѳ
вагон
гѳген
даулаш
жыя
заман
салам

почта
фабрика
кертме
табан
чана
сабан
кѳалам.

вагон

1. Тамакъ таууш къайсыланы айтхан заманда къошмай къайсыланы айкышулады? 2. Тамакъдан таууш тыргъа боллукъду?

3. Экинчи къауумну айта туруп, тамакъдан таууш кышуламыды?

102-чи иш. Зынгырдауукъ харф бла башланган беш сёз, тунакыла бла башланган беш сёз табып жазыгъыз.

103-чю иш. Къол аязыгъыз бла кыулакъларыгъызны бегитип, араларында сызчыкълары болгъан экишер тауушну-харфны сора сёзлени кезиу-кезиу айтыгъыз.

1. Енюнг къайсы тауушлары айтханы айта туруп зынгырдауукъду? 2. Къайсыланы айта туруп шууддап кылады?

Ж — ш, з — с, г — к, гъ — къ, д — т, в — ф, б — п, ж — ш.

жаш — шаш
зауукъ — саулукъ
гебен — кёкен
бил — пил

зор — сор
дау — тау
ваза — фаза
гюл — кюл

ваза

104-чю иш. Бу тубюнде сёзде зынгырдауукъланы табыгъыз. Сёзлени жазгандан сора, зынгырдауукъланы туплерин тартыгъыз.

Къаз, ёгюз, кырдык, ай, тай, топ, сахар, буз, ханс, кёк, бичен, сагъат, базар, стол, стакан, улакъ, ит, ана, бала, дарман, завод.

105-чи иш. Сёзлени окъугъуз, жазыгъыз. Тунакы тауушлары белгилеген харфлары туплерин тартыгъыз.

Кыш, жумуртха, адам, кыой, кыозу, агъач, чююн, кыошун, таш, чибин, аслан, фабрика, баш, сабий, мюлк, колхоз, эрик, кёл, отун.

КОЛХОЗ

106-чы иш. Тубюнде берилген сёздеден айтымла кыурагъыз. Аланы жазыгъыз. Зынгырдауукъланы туплерин бир сыз бла, тунакылары эки сыз бла тартыгъыз.

1. Тютюн, береди, уллу, саулугъуна, адамны, заран.

2. Кыачмагъыз, келлик, кыолугъуздан, ишден.

3. Школда, быйыл, юй, биз, кыанатлыла, ёсдюрюкбюз.

4. Береди, насыпны, адамгъа, иш.

5. Ариу, хауа, адамны, саулугъуна, береди, хайыр, уллу.

§ 10. Кысыкъ тауушлары тамырда тюз жазылыулары.

107-чи иш. Окъугъуз, сора точкалары орунларына керекли харфлары сала жазыгъыз. Сол жанында эм онг жанында столбикледе сёзлени жазылыуларында не башхалык болгъанын айтыгъыз.

Кёп — кё...ю

кыап — кыа...ы

китап — кита...ы
сенек — сене...и
билек — биле...и
тилек — тиле...и
жомакъ — жома...ы
Къулакъ — къула...ы
улакъ — ула...ы.

Юлгю: *кѣп — кѣбю, сенек — сенеги*

108-чи иш. Окъугъуз, сора белгиленген сѣзлени тамырларын жазыгъыз. Сиз жазгъан сѣзлени бла белгиленген сѣзлени жазылыуларында не башхалыкъ барды.

1. Ана жүреги балада. 2. Сени китабынг алааматды. 3. Бу Таусолтанны сенегиди. 4. Кагынг болмагъан жерге къалагъынгы сукъма. 5. Чалгъыны сабы сыныпды. 6. Мени китабым буду.

109-чу иш. Окъугъуз. Точкаланы орунларына керекли харфны сала жазыгъыз.

Халимат бла мен школгъа бары... келдик.

Ынна: „Къы...тыны бер“, — де... тиледи.
Кита...ларынгы та... сала тур.
Къоянчыкъ, къоркъу..., тыл...ыусуз болду.

Аппа къойну къыркъы... бошады.

аппа

тылпыу

110-чу иш. Окъугъуз. Белгиленген сѣзлени кеслерин бир столбикге, тамырларын а башха столбикге жазыгъыз. Аланы жазылыуларында къаллай башхалыкъ барды?

1. Ахматны тереги уллу болгъанды.
2. Аппаны жомагъы сейирликди.
3. Мени къонагъым тамбла кетерикди.
4. Асхат къылыгъы иги сабийди.
5. Адилгерий, тобугъунгда жаранг сау болдуму?

Сѣзню ахырындагъы *к, къ, п* къысыкъъланы аллында ачыкъ харф болуп, алагъа ачыкъ харф бла башланган аффикс къошулса, эшитилгенлерича, *г, гъ, б* жазылады: *кѣлек — кѣлеги, бутакъ — бутагъы, китап — китабы*.

аффикс

§ 11. *В, ф, ц, щ* харфланы жүрютюлюлери.

111-чи иш. Окъугъуз, сора жазыгъыз, *в, ф, ц, щ* харфланы туюлерин тартыгъыз.

1. Эльдар да, мен да циркге бардыкъ.
2. Урунуу кружокда Мазан ящикчик иш-

леди. 3. Февраль кыш айды. 4. Темир жолда биз кеп вагон кердюк. 5. Мени эгечим врачды.

ЯЩИК

112-чи иш. Точкаланы орунларына *в, ф, ц, щ* харфланы кереклисин кышуп жазыгъыз, сора окъугъуз.

1. Мен офи...ер болургъа сюеме.
2. Бизде цемент за...од барды.
3. Окъуучула алмаланы я...иклеге жыйдыла.
4. Биз ...утбол ойнадыкъ.
5. Москва бизни столи...абызды.

В, ф, ц, щ харфла орус тилден кирген сёздеде жазыладыла: *фабрика, футбол, цемент, щётка, врач, вагон.*

113-чю иш. Берилген сёзле бла айтымла кырагъыз: *в, ф, ц, щ* харфланы тюплерин тартыгъыз.

Фабрика, офицер, цемент, щётка, врач, завод.

офицер

Юлгю: Тамбла бизге врач келликди.

§ 12. Ъ бла ь харфланы жюрютюлюулери.

114-чю иш. Бу сёзлери болгъан айтымла кырагъыз.

Автомобиль, больница, письмо, лагерь.

115-чи иш. Айтымланы жазыгъыз. Анда жумушакъ (*ь*) белгиси болгъан сёзлени тюплерин тартыгъыз.

Председатель бюгюн школгъа келди. Ол окъуучулары жыйды. Колхозда иги ишлеген окъуучулары экисине пальто, онусуна жыйырмашар тетрадь, ючеуленнге конькиле берди. Мен аны юсюнден кырындашыма письмо жаздым. Мени бир кырындашым Нальчикде, эгечим а Эльбрусда жашайдыла.

конькиле

Ъ бла *ь* харфла орус тилден кечген сёздеде жюрютюледиле: *председатель, больница, пальто, письмо, съезд, подъезд.*

съезд

116-чы иш. Айтымланы жазыгъыз. *Ъ* харфны тюбюн тартыгъыз. Ол сёзю кыалайындады?

1. Сентябрь, октябрь, ноябрь кюз айладыла.

2. Декабрь, январь, февраль кыш айладыла.

3. Март, апрель, май жаз башы айладыла.

4. Июнь, июль, август жай айладыла.

5. Бир жылда он эки ай барды.

Б харф аллындагы тауушну назик айтылырын белгилейди: январь, февраль, тетрадь.

117-чи иш. Бу сөзлө бла айтымла кырап жазыгъыз.

Нальчик, Эльбрус, конькиле, циркуль.

§ 13. Бёлюмле.

Туман басхан эди. Халимат бла Харун школгъа бара эдиле. Харун артха къалды. Халимат анга: „Харун!“ — деп кычырды. Харун да анга: „Халимат!“ — деп жууап этди.

1. Харун деген сөзню Халимат ненча кесекге бөлгөнди? Бу сөзню Халимат айтханча айтыгъыз.

2. Халимат деген сөзню Харун ненча кесекге бөлгөнди? Бу сөзню Харун айтханча айтыгъыз.

Харун деген сөзде эки бёлюм барды: *Ха-рун*.

Халимат деген сөзде юч бёлюм барды: *Ха-ли-мат*.

118-чи иш. Бёлюмлени кышуп, сөзлө кырагъыз. Не сөзлө болгъанларын айтыгъыз. Аланы жазыгъыз.

ча — на
а — на
та — на

ма — кыа
ра — рал
му — мукъ

119-чу иш. Бёлюмледен башдача схема кырап жазыгъыз.

Алда	багъа
алма	бала
алты	башым
алтын	базар.

120-чы иш. Биринчи тизгинде бёлюмлеге точкаланы орунларына *-ма* бёлюмню, экинчи тизгинге *-гъа* деген бёлюмню кыша окъугъуз.

Ал..., тур..., ам..., ра..., бур...;
кыар..., сау..., кыау..., тау...

Кыаллай сөзлө кыураладыла? Ол сөзлени жазыгъыз.

Сөзлө бир, эки, юч, төрт, эм андан да кёп бёлюмден кыураладыла:
ат, кыа-ма, те-ре-зе, че-лек-ле-рим.

121-чи иш. Окъугъуз. Бёлюмлеге кыайсы сөзлени бёлюрге боллугъун, кыайсы сөзлени бёлюрге болмазлыгын айтыгъыз.

Бёлюмлеге бёлюрге боллукъ сөзлени бёлюмлерин айыра жазыгъыз.

Колхоз.

Бизни колхоз бай кьолхозду. Колхоз-да кеп мал барды. Малла семиздиле. Шохай маллагъа кьарайды.

122-чи иш. Сёзлени бёлюмлеге беле жазыгъыз. Бёлюмледе ачыкъ харфланы тюплерин тартыгъыз.

Кирпи, кюмюш, машина, гебен, чалман, Кемисхан, тирмен, Мухажир.

машина

123-чю иш. Суратха кьарап, хапарчыкъ кьурап, окьугъуз. Жашчыкълагъа атла атагъыз. Атагъан атларыгъызны бёлюмлеге бёлюгюз.

124-чю иш. Айтымланы окьугъуз. Белгилениген сёзлени бёлюмлерин айырып жазыгъыз. Хар биринде ненча бёлюм болгъанын санагъыз.

Бизни школубуз элни арасындады. Школну кьатында терек бахча барды. Биз кюз артында жангы терекчикле орнатдыкъ. Школ бахчаны тереклерини жартысы — алма, жартысы кертмеди. Элде бизни школ бахчаны алмаларындан уллу алма жокъду. Бир алма терек кьарт болгъанды.

Сёзню хар бёлюмюнде бир ачыкъ харф болады: *ке-ме-ле-ри-биз, те-ге-рек-де.*

125-чи иш. Сёзлени бёлюмлерин сызчыкъла бла айыра жазыгъыз. Хар сёз бёлюмде ненча ачыкъ харф барды?

Юлгю: *А-та, Ра-ма-зан, Къа-зий.*

Манар, Хасан, ана, Къанамат, Мазан, Идрис, Юсюп, Шахидат, Фаризат, Балдан, Исса.

Исса

126-чы иш. Сёзлени бёлюмлерин кьошуп жазыгъыз.

Тур-ма, бы-хы, хо-бус-та, кьу-до-ру, хар-быз, кар-тоф, чю-гюн-дюр, черт-ле-уюк, бал-дыр-гъан, зы-ка, кьо-зу-кьу-лакь.

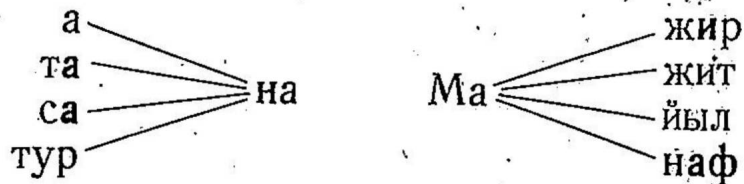
127-чи иш. Сёзлени бѣлюмлерин сызчыкъла бла айырып жазыгъыз, сора хар сёзде ненча бѣлюм болгъанын айтыгъыз.

Бугъа, бузоу, гетмен, колхозчу, устаз, окъуучу, тетрадарыгъыз, ат, тон, жерк, тѣрт.

тетрадрла

128-чи иш. Экишер бѣлюмлю юч сѣз табыгъыз. Аланы тетрадарыгъызгъа жазыгъыз. Сора ючюшер бѣлюмлю юч сѣз табып, аланы да жазыгъыз.

129-чу иш. Бѣлюмледен сѣзле къурап жазыгъыз.

Майыл

130-чу иш. Ал бѣлюмлери *ма, му, ра, ю, а* болгъан эр киши атла жазыгъыз. Сора бек ахыр бѣлюмлери *мат, шат, тат, ат, нат* болгъан тиширыу атла табып жазыгъыз. Жазгъанларыгъызны окъугъуз.

131-чи иш. Алгъа бир бѣлюмлю сѣзлени, сора эки бѣлюмлю сѣзлени, бек артда тѣрт бѣлюмлю сѣзлени жазыгъыз.

Биз, жай, Добай, Хананий, Мѣлехан, Айшат, Зайнаф, Абдул, жел, журт, кѣл, Асланалий, Таусолтан, Окъуп, сырт,

бѣрк, бет, Даулетгерий, къагъыт, къалам, перо, шинтик, мандалакъ, Мухаммат, Шамшият, Къанитат, Харун, Хызыр.

132-чи иш. Точкаланы орунларына керекли сѣз бѣлюмлени салып жазыгъыз. Жаза туруп, сѣзлени бѣлюмлерин сызчыкъла бла айырыгъыз.

Кол — ...чу	те — ...чи
ком — ...нист	чу — ...чу
ком — ...мол	са — ...чу
пи — ...нер	о — ...чы
ус — ...	бу — ...чу

(Оракъчы, пионер, бузоучу, комсомол, сатыучу, коммунист, чурукъчу, колхозчу, темирчи, устаз).

133-чю иш. Жазгъан заманыгъызда, бу сѣзлени сызчыкъла бла бѣлюмлеге бѣлюгъуз.

Нану, Нафисат, Келимат, Махти, Хыйса, Асланбек, Аслан, Фаризат, Асият, Мажит, Буслимат, Алима, Хажар, Аубекир.

§ 14. Сѣзлени тизгинден тизгинге кѣчюрюу.

Сѣзню тизгинден тизгинге бѣлюмлеге бѣлюп кѣчюредиле: *та-на, те-ре-зе, те-ре-зе, че-тен, тах-та, чалгъы-чыла, чалгъычы-ла.*

134-чю иш. Сёзлени, кёчюрюрча бёле, жазыгъыз.

Манаф, Ахмат, Мазан, Салих, табакъ, къармакъ, садакъ, билек, Къанамат, Шайидат, Рамазан.

Юлгю: *Ра-мазан, Рама-зан.*

135-чи иш. Сёзлени кёчюрюрге кереклисича бёлюгюз, сора ала бла айтымла къурагъыз.

Ислам, Махти, жетди, шахар, турна, бурма, карта, лампа, Исса, аппа, амма.

аппа

амма

136-чы иш. Жазыгъыз. Белгиленген сёзлени кёчюрюрге кереклисича бёлюгюз.

Къач кетди. Къыш келди. Азрет чанасын жарашдырды. Хыйса чанагъа олтурду. Азрет чананы тартды.

Юлгю: *Къыш кел-ди.*

137-чи иш. Окъугъуз. Кесигиз сайлагъан сёзлени, кёчюрюрге кереклисича бёле, жазыгъыз.

Халимат биринчи классда окъуйду. Ол аман къылыкъ этмейди. Школгъа заманында барады. Окъуу кереклерин ариу тутады. Дерслерин иги биледи. Юйде анасына болушады.

138-чи иш. Жаза туруп, кёчюрюрге къалай керек эсе, алай бёлюп айырыгъыз. Бёлюмде ачыкъ харфланы табыгъыз.

Оракъчы, ёгюзле, улакъчыкъ, оноучу, агъашчы, тыякъла.

ТЫЯКЪ

агъашчы

139-чу иш. Эм алгъа бир бёлюмлю сёзлени табып жазыгъыз. Къалгъан сёзлени къалай кёчюрюрге керек болгъанын, жаза туруп, сызчыкъла бла айырыгъыз.

Къармакъ, жур, къаш, чурукъ, кырдык, къыш, ит, гырмык, мараучу, ун, Идрис, тиш, чыгъана, чач, битим.

Бир харфны не тизгинде къоймайдыла, не жангы тизгинге кёчюрмейдиле.

140-чы иш. Алгъа, эки бёлюмлю болгъанлыкъгъа, кёчюрюрге жарамагъан сёзлени табып жазыгъыз. Къалгъан сёзлени сызчыкъла бла къалай кёчюрюрге керек болгъанын айыра жазыгъыз.

Орам, Мурат, Алим, жилимукъ, уя, телефон, аякъ, Солтан, къоян, гаммеш, эки, эмен, къочхар.

гаммеш

§ 15. У, й, ь харфлары болгъан сёзлени бёлюмлерин тизгинден тизгиннге кёчюрюу.

141-чи иш. Жазыгъыз. Къысха у харфы болгъан сёзлени табыгъыз. Ол сёзлени тизгинден тизгиннге кёчюрюрча бёле жазыгъыз.

1. Сыфаты ариудан къылыгъы ариуну насыбы онгуду. 2. Баргъан суугъа жайыуду деп ышанма. 3. Даулу иште даулаш кёп болур. 4. Тауда бау ишлерге таш тапмаучу.

142-чи иш. Жазыгъыз. Къысха й харфы болгъан сёзлени табыгъыз да, аланы тизгинден тизгиннге кёчюрюрча бёле жазыгъыз.

1. Бизни жайлыкълада жайлау уллуду.
2. Сайлау сени — сайла да ал.
3. Сыйпай-сыйпай сайнаны сыйдам этдигиз.
4. Суймеген сый да ашамайды.
5. Къайры бар, къайда да айлан, сыйсыз, болма.

сайнаны

Къысха у-дан бла къысха й-ден сора ачыкъ харф жокъ эсе, ала тизгинден тизгиннге кёчюрюлмейдиле: *бай-лау, жай-лау, тюй-ме, байлыкъ, тау-лу, жау-лукъ.*

143-чю иш. Берилген сёзлени тизгинден тизгиннге кёчюрюрча бёле жазыгъыз. Къысха у бла къысха й тизгинден тизгиннге кёчюридиле?

Айран, айлан, айныу, къайнап, чайнай, чюйре, буюрек, жюйрюк, таулу, аулакъ, жаулукъ, саулай, суусап, суулукъ, солуу саусуз.

144-чю иш. Кесигиз у харфы болгъан юч, й харфы болгъан юч сёз табыгъыз да, ала бла айтымла къурагъыз, сора ол сёзлени кёчюрюрге жарарча бёле жазыгъыз.

Къысха у-дан, й-ден сора ачыкъ харф келсе, ала тизгинден тизгиннге ол ачыкъ бла бирге кёчедиле: *ха-уа, та-уа, жу-уап, ху-уан, ки-ийк, ки-ийз, ки-ийм, кбы-йын, сы-йын.*

145-чи иш. Бу тюпде сёзлени тизгинден тизгиннге кёчюрюрча бёле жазыгъыз.

Ийис, кийим, кюйюз, мюйюз, тюйюл, мюйюш, юйюр, ийил, кийин, къууут, ауаз, ауур, дауур, къууанч, жууап, тууар.

146-чы иш. Окъугъуз. У, й харфлары болгъан сёзлени, тизгинден тизгиннге кёчюрюрча бёле жазыгъыз.

1. Биз Ленинни байрагъын бийик тутабыз.

2. Октябрны къууанчлы байрамы жетди.

3. Школчула космонавтлагъа къууа надыла.

4. Бизни суйген юйюбюз школубузду.

147-чи иш. Точкаланы орнуна *у, й* харфладан кереклисин сала жазыгъыз.

1. Сыртда су...укъ сюрю...чю, су...укъ ю...ге кири...чю. 2. Кюнню а...урлугъу кетди. 3. Ки...иклени керемисиз? 4. Паходха жылы ки...инип келигиз. 5. Бу ари...ха...ада къалай игиди.

148-чи иш. Окъугъуз да, *у, й* харфлары болгъан сёзлени тизгинден тизгинге къалай кёчюрюрге керек болгъанын айтып ангылатыгъыз.

1. Биченчи жыйында жыйырма адам барды. 2. Стауатда ийнек сауа турадыла. 3. Кийиминги тап кийип алай чыкъ. 4. Хайдагъыз, колхозгъа болушайыкъ! 5. Адрахман, аша, ашынгы сууутма.

стауат

149-чу иш. Жаза туруп сёзлени толтура жазыгъыз.

Колхозда къо...ланы къыркъдыла. Та...лагъа иги къара...дыла. Ма...да ханс уллу болады. Колхоз жы...ын биченнге чыкъды. Жаш то...гъа барды. Айшат Хаби...ни ю...ге чакъырды.

Б харф тизгинден тизгинге кёчюрюлмейди: *Наль-чик, Эль-брус, письмо, паль-то..*

150-чи иш. Окъугъуз. **Б** харфы болгъан сёзлени тизгинден тизгинге кёчюрюрча бёле жазыгъыз:

альпинист

1. Альпинистле Эльбрусха келдиле.
2. Бизни элде культура юй ишленгенди.
3. Альбертден письмо келгенди.
4. Азиза, пальтонгу кий — сууукъду.

151-чи иш. Окъугъуз. Ахырында **ь** харфы болгъан сёзлеге сёз бёлюмле къошуп, тизгинден тизгинге кёчюрюрча бёле жазыгъыз.

1. Бизни пионерлени жыйылыулары болду.
2. Жыйылыуну бардырыгъа председатель бла секретарь айырдыла.
3. Симфинополь шахар Къырымдады.
4. Биз Ставрополь шахаргъа экскурсиягъа бардыкъ.

152-чи иш. Тюнде берилген сёзле бла айтымла къурап жазыгъыз.

Январь, апрель, письмо, пальто, Наль-чик.

§ 16. Сезде басым.

153-чю иш. Назмучукъну бир кере ичигизден, экинчи кере уа уллу ауаз бла окъугъуз.

Салам, эртденлик, Салам садлада
Жап-жарыкъ бетли, Жетген алмала,
Къанатлы жырлы, Тау тѣппеледен
Бишген кѣгетли. Энген аязла!..

Арбазда ойнай
Тургъан сабийчик,
Биринчи битген
Алма терекчик.

Къ. Кулиев.

1. Алма деген сезде ненча бѣлюм барды? Биринчи бѣлюм къайсыды? Экинчи уа?

2. Ол сезде къайсы бѣлюм кючлюрек айтылады? Алмала деген сезде уа къайсы бѣлюм кючлюрек айтылады?

3. *Сабий* — *сабийчик*, *терек* — *терекчик*, *эртден* — *эртденлик* деген сѣзлени хар биринде кючлюрек айтылгъан бѣлюмюн табыгъыз.

154-чю иш. Бир бири тюбюнде жазылгъан экишер сѣзню белгиленнген бѣлюмлерин бегирек созуп, къатыракъ айтыгъыз. Аланы магъаналары къалай тюрленнгенлерине иги эс буругъуз. Магъаналарыны башхалыкъларына кѣре, кесигиз айтымла къурап жазыгъыз.

Юлгю: *Сабий саугъасын бузду. Ол агъаргъан къар угъай, бузду.*

тартма	турма	тюйме	бурма
тартма	турма	тюйме	бурма

Сѣзню бир бѣлюмюню бирси бѣлюмлеринден кючлюрек айтылыуна басым дейдиле: *керт-ме, керт-ме, ал-ма, ал-ма, тур-ма, тур-ма.*

155-чи иш. Жазыгъыз. Басым тюшген бѣлюмлерини тюбюн тартыгъыз.

Юй, китап, хоншу, пионер, бурун, эрин, къарын, келин, билим, чоюн.

ЧОЮН

156-чы иш. Жазыгъыз: Белгиленнген сѣздеде басым тюшген бѣлюмле сѣзлени къалай тюрлендиргенин айтыгъыз.

1. Мен кѣол таш атама. Письмо жаздым атама.

2. Мени табама гыржын салдыла. Кереклиде нѣгерчиклерими табама.

3. Хасан китабын тапды. Заводда ишлерге тапды.

4. Хамит къарны жырды. „Ачемез“ ариу жырды.

5. Мухаммат таугъа чыкъды. Ол жылтырагъан чыкъды.

6. Анам къарындашчыгъымы бѣледи. Аскер илипин сууну бѣледи.

157-чи иш. Хапарчыкъны окъугъуз. Белгиленнген сѣзлени жазыгъыз. Басым тюшген бѣлюмлерини тюплерин тартыгъыз.

1. Алгъын заманда биз жарлы эдик. Атам мени бир байгъа жалчыгъа берген эди. Манга ол заманда жети жыл болгъан эди. Танг атхандан башлап, ингирге дери сюрюу кюте эдим. Кече да стауат сакълай эдим. Алай бла ол байда беш жыл къой кютдюм.

158-чи иш. Бу сёзлени экишер-экишер окъугъуз. Окъугъан заманыгъызда, белгиленген харфланы кючлорек окъугъуз. Ол кезиуде сёзлени магъаналарыны тюрлениулерин сынагъыз. Ол сёзлени кюшуп, кесигиз айтымчыкъла къурагъыз.

Биледи, биледи; алма, алма;
къойду, къойду; тапды, тапды.

Юлгю: *Ахмат жюлгюшчюк биледи.*
Келимат дерсин биледи.

§ 17. Алфавит.

159-чу иш. Харфланы окъугъуз. Алада ачыкъ харфла къайсыла, кысыкъла къайсыла болгъанларын айтыгъыз. Ачыкъ харфлада базыкъ тауушланы белгиленгенле къайсыла, назик ачыкъ тауушланы белгиленгенле къайсыладыла?

Алфавитде хар харфны кесини жери эм кесини аты барды. Харфланы алай тизилиулерине алфавит дейдиле.

160-чы иш. Харфланы алфавитде бир бири ызларын-дан келиулерин, аланы айтылгъанларын унутмазча, кёдюгюзден билигиз.

Аа, Бб, Вв, Гг, Гъгъ, Дд, Ее, Ёё, Жж, Зз,
а бе ве гё гы дэ е ё жэ зе
Ии, Йй, Кк, Къкъ, Лл, Мм, Нн, Нгнг,
и (къысха) ка кы эл эм эн нгы
Оо, Пп, Рр, Сс, Тт, Уу, Уу, Фф, Хх,
о пэ эр эс тэ у (къысха) эф ха
Цц, Чч, Шш, Щщ, Ыы, Ъ ъ, Ь ъ
цэ чэ ша ща ы (къаты (жумушакъ
белги) белги)
Ээ, Юю, Яя.

161-чи иш. Гюбюнде атланы, алфавитде харфланы тизиминдеча, жазыгъыз.

Бахсан, Гирхожан, Быллым, Лашкута, Кёндеден, Эльбрус, Чегем, Шалушка, Яником, Къашхатау.

Владимир, Чотай, Жюнюс, Найып, Пашахан, Локъман, Шамил, Осман, Ёлмезхан, Идрис, Яхуда.

162-чи иш. Кесигизни классда окъугъанланы тукъумларын алфавит бла жазыгъыз.

Юлгю: 1. *Ахматов Тахир*
2. *Анахаев Эдик*
3. *Бабаев Мусса*
4. *Барисбиев Исмайыл*
5.

§ 18. Сөз.

Ким? не? деген соруулагъа жууап берген сөзле.

Кимди?

Суратда салынганча, *ким?* деген соруугъа жууап берген сөзлени жазыгъыз.

Керекли сөзле: *жашчыкъ, къызчыкъ.*

163-чю иш. Бу тюбюнде сорууланы окъугъуз. Аланы жууапларын толу жазыгъыз.

Сабийлени ким окъутады? устаз
Ауругъанлагъа ким багъады? врач
Чурукъланы ким ишлейди? чурукъчу

164-чю иш. Тюбюнде берилген сөзледен *ким?* деген соруугъа жууап болгъанларын айырып жазыгъыз.

Айшат, томуроу, Дауум, Шарифат, эшик, арба, Борис, чегет, устаз, арбачы.

Адамланы белгилеген сөзлеге *ким?* деген соруу салынады: *ким? Мурат, ким? Айшат, ким? устаз, ким? пионер.*

165-чи иш. Айтымланы окъугъуз, жазыгъыз. *Ким?* деген соруугъа жууап берген сөзлени тюплерин сызлагъыз.

Доммай колхоз къойланы кютеди. Пионер сурат этеди. Къызчыкъ анасына болушады. Лейля иги окъуйду.

Доммай

166-чы иш. Тюбюнде келген сөзледен *не?* деген соруугъа жууап этгенлерин айырып жазыгъыз.

Айран, бичакъ, Ахылау, бөрек, Далхат, ит, къоян, суучу, жылкъычы, эчки, ийнек, чөгюч, топ, тюкю.

Адамдан башха затланы белгилеген сөзлеге *не?* деген соруу салынады: *не? таш, не? юй, не? тууар, не? къой.*

167-чи иш. Алгъа юй кереклени, артда уа юй сауутланы былай жазыгъыз.

Юй керекле: *стол, шинтик, ...*

Юй сауутла: *аякъ, къашыкъ, ...*

168-чи иш. Айтымланы жазыгъыз. Адам атланы тюплерин тартыгъыз.

Ахмат жылкы кютеди. Солтан тууарлагъа къарайды. Окъуучула терек орнатадыла.

169-чу иш. Айтымланы окъугъуз. Анда *не? неле?* деген соруулагъа жууап этген сёзлени табыгъыз. Аланы тетрадра жазыгъыз.

Жаз чыпчыкъла жырлайдыла. Чаука терекге къонду. Биченликге кырдык чыкъды. Чапракъла кёгердиле. Биз жети къарындаш болабыз. Хасан шахарда окъуйду. Атам къошда турады.

170-чи иш. Жазыгъыз, *кимле? неле?* деген соруулагъа жууап болгъан сёзлени тюплерин тартыгъыз.

Юй башда къарылгъач жырлайды. Солтан къойлагъа аш салады. Мен бюгюн баллиле ашадым. Окъуучула дерсге олтурдула. Айшат бла мен пионерле болургъа сюебиз. Пионерле иги окъуйдула.

171-чи иш. Айтымланы окъугъуз. Тетрадра жазыгъыз. *Ким? не? кимле? неле?* деген соруулагъа жууап берген сёзлени тюплерин тартыгъыз.

Суу кёпюрге жетди. Уучу къоянны ёлтюрдю. Сюрюучюле малланы иги кютедиле. Чалгъычыла бичен ишлейдиле. Ожакъдан тютюн чыгъады. Малла ашны

ашайдыла. Жырчы жырны айтады. Арбазда ит юреди. Сыртда бёрюле улуйдула. Баппуш сууда жюзеди. Къуш терекде уя этеди.

172-чи иш. Айтымланы окъугъуз. Алгъа кийик жаныуарланы, сора юй хайуанланы атларын жазыгъыз. Терекде, бахчада, сабанда, тюзде битген затланы атларын айтыгъыз.

Аслан, къаплан огъурсуз жаныуарладыла. Жилек таш жанларында кёп битеди. Мен базарда алма алдым. Быйыл быхы бек уллу битгенди. Таулада картоф аламант иги битеди. Биз агъачда кертме жыйдыкъ. Къыш айыу куркада жашайды. Школну бахчасында турма салдыкъ. Бизни школну терек бахчасында эрик, шаптал, балли битеди. Эчки эгизле тапды. Къоян бёрюден къачды. Чюгюндюр малны бек семиртеди. Киштик чичханна тутду. Жугъутур бийикни сюеди. Бизни ийнек кёп сют береди. Орунда къозу-чукъла ойнайдыла.

173-чю иш. Сиз окъугъан классда болгъан затланы атларын жазыгъыз. Андан сора юйюгюзде болгъан затланы атларын жазыгъыз. Ала не соруулагъа жууап бергенлерине эс буругъуз.

174-чю иш. Айтымланы жазыгъыз. Точкаланы орунларына керекли сёзлени салыгъыз. Ала къаллай соруулагъа жууап береди?

Жер тепгенден терезеде . . . ууалды.
 . . . терекде битеди. Быйыл . . . иги бит-
 гендиле. Пионерле тенглеринден . . . ал-
 дыла. Бештауну къатында тузлу . . .
 барды. Колхоз . . . трактор бла сюрю-
 люпдю. Жангы . . . бла ийнек сау.

мияла

Керекли сёзле: *мияла, алма, нар-
 тюхле, письмо, кёл, сабан, челек.*

175-чи иш. Айтымланы окъугъуз, соруулагъа толу
 жууап беригиз. Жууапланы жазыгъыз.

1. Маллагъа ким къарайды?	малчы
2. Ийнеклени ким сауады?	саууучу
3. Машинаны ким жүрютеди?	шофер

шофер

176-чы иш. Окъугъуз. Алгъын *ким?* артда *не?* деген
 соруулагъа жууап берген сёзлени жазыгъыз.

Окъуучу, устаз, балта, темирчи, ийнек,
 уучу, быхы, алма, сюрюучю, къызчыкъ,
 итчик, киштик.

Ю лгю: *Бу кимди? Хасан.*
Бу неди? балта.

177-чи иш. Адам атланы тюплерин тарта жазыгъыз.

Азамат кеси уянды. Азрет зарядка эте-
 ди. Къасым бетин жууады. Зайнаф кий-
 шиди. Нух школгъа барады.

178-чи иш. Айтымланы жазыгъыз. *Не?* деген соруу-
 ла жууап берген сёзню тюбюн тартыгъыз.

Адам жүрүйдю. Чабакъ жүзеди. Кё-
 гюрчюн учады. Жилин сюркеледи. Бёрю
 жортады. Ат чабады.

179-чу иш. Хар суратха бир айтым къурап жазы-
 гъыз, *не?* деген соруугъа жууап болгъан сёзню тюбюн
 тартыгъыз.

§ 19. *Къаллай? нелляй?* деген
 соруулагъа жууап болгъан сёзле.

180-чы иш. Окъугъуз да, тетрадха жазыгъыз.

Бийик таула, уллу сабанла, кенг ёзен-
 ле, ариу сахарла, насыплы элле, деме-
 нгили фабрикле — ма ол мени туугъан
 жеримди.

деменгили

181-чи иш. Айтымланы окъугъуз. *Къаллай?* деген соруугъа жууап этген сёзлени табыгъыз.

Къалын, кырдыкны чалабыз. Ол ариу бичен боллукъду. Мени жангы китабым барды. Аны биринчи бетинде кызыл жулдуз ишленипди.

182-чи иш. Берилген сёзлени къошуп, айтымла къурагъыз. Ол сёзле къаллай соруугъа жууап этедиле?

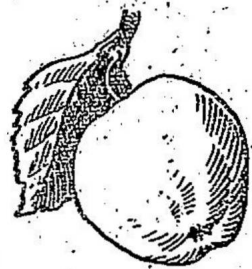
Къара, сары, кызыл, акъ, жылы.

1. Бизде къаллай таула бардыла? 4. Бизде къаллай шахарла бардыла?

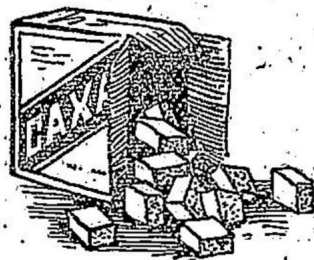
2. Бизде къаллай сабанла бардыла? 5. Бизде къаллай элле бардыла?

3. Бизде къаллай ёзенле бардыла? 6. *Бийик, уллу, кенг, ариу, насыплы, деменгили* деген сёзле нелляй соруулагъа жууап этедиле?

183-чю иш. Суратлагъа къарагъыз, аланы тюплеринде жазылгъан сёзлени окъугъуз да, соруула сала жазыгъыз. Ол сёзле бла айтымла къурагъыз.

Ариу алма.

Татлы бал туз.

Татыулу эрик.

Алма, бал туз, эрик къаллайладыла? Жууаптарын былай жазыгъыз:

Алма къаллайды? *Алма тегерекди, зугулду, кымылды, татлыды.*

184-чю иш. Затланы сыфатларын кёргюзтген алты сёз табып жазыгъыз. |

185-чи иш. Айтымланы окъугъуз. Жазгъан заманда, белгиленген сёзлени тюплерин тартыгъыз. Ол сёзле не соруулагъа жууап бердиле?

Школну уллу терек бахчасы барды. Терек бахчада кызыл алмала, къара эрикле, уллу, татлы кертмеле, кыпкызыл баллиле битедиле. Быйыл биз аладан ахшы тирлик жыйгъанбыз.

186-чы иш. Тюбюнде сёзле сыфатын кёргюзтген затланы табыгъыз, алгъа затны сыфатын, аны ызындан затны жазыгъыз.

Акъ, кызыл, жашил, сары, базыкъ, инчге, бийик, ачы, къалын, кызыу, сууукъ:

Керекли сёзле: *суу, кюн, чибижси, айран, къар, галстук, кырдык, эрик, юй, тыякъ, чыбыкъ.*

Юлгю: *Акъ къар, кызыл галстук, ...*

187-чи иш. Нарт сёзлени жазыгъыз. Затланы сыфатларын кёргюзтген сёзлени тюплерин тартыгъыз. Скобкалада точкаланы орунларына керекли сорууну салыгъыз.

(. . .) Ахшы сёз жол азыкъды. (. . .) Гитче балта да аудурады, (. . .) уллу терекни. (. . .) Жалгъан сёз игилик бермез, (. . .) керти сёзге багъа жетмез. (. . .) Терен къар (. . .) бай мирзеу берир, кёп жауун (. . .) узун кырдык берир. (. . .) Къоркъакъ ит арбазда юрюр. (. . .) Иги ишни болжалгъа салма, (. . .) аман ишни болжалдан алма.

Юлгю: *(Къаллай?) Ахшы сёз жол азыкъды.*

188-чи иш. Тюбюнде сёзлени керекли жерлерине салып, айтымла къурагъыз, аланы тетрадха жазыгъыз.

1. Атды, танг, жап-жарыкъ.
2. Жаныуарланы, ол, кийик, къууандырды.
3. Ариу, агъачда, жырлатды, чыпчыкъланы, эртденлик.
4. Алгъышлы, тийди, кюн.
5. Терекчикле, субай, силкинедиле, юслерин, къагъадыла.

Юлгю: *Ол кийик жаныуарланы къууандырды.*

тийди

189-чу иш. Айтымланы окъугъуз. Ол айтымлада *къаллай? нелляй?* деген соруулагъа жууап берген сёзлени тетрадха жазыгъыз.

Биз озуп бара, акъ тытыр бла сюртюлген юйле кёрдюк. Къара жамычысы бла бир атлы келеди. Османни сары майкасы барды. Жашил кёлек кийгенле да боладыла. Бийик терек ауду. Тау аууланы арасында бирер уллу суу барады. Суулу жерде жерк иги битеди. Биз къошха баргъанда, къалын айран ичирдиле. Бу билимли жашла иги ишлейдиле.

жашил

190-чы иш. Айтымланы окъугъуз. *Къаллай?* деген соруугъа жууап берген сёзлени ызындан келген сёзле бла бирге жазыгъыз.

Юлгю: *Уллу тауда, гитче къолда, . . .*

Уллу тауда эчкиле, гитче къолда улакъла отлайдыла. Бийик терекде кертмеле, алаша терекде алмала битедиле. Узун жип бла гебен, къысха жип бла отун тартадыла. Байрамгъа биз иги хазырландыкъ. Къара ташны юсюне къар жауду. Суу отун осал жанады. Кюннге кеслерин къыздыргъанланы иги саулукълары болады. Къайнамагъан сууну ичерге жарамайды. Таза юйде ауруу бол-

майды. Жолну жанында уллу терек битгенди. Ташлы сыртха къара къуш къонду. Ташсыз жерде сабан сюредиле.

191-чи иш. Жазыгъыз. *Къаллай?* деген соруугъа жууап берген сёзлени тюплерин тартыгъыз.

Бардым кюн тийген кьоллада,
Кырдыклы сыртлагъа чыкъдым,
Мен, жашчыкъ, ташлы жоллада,
Эшекге минип, кёп чапдым.

Къ. Кулиев.

192-чи иш. Жазылып тургъан эки сёзлю айтымладан юч-тёрт сёзлю айтымла къурап жазыгъыз.

Ахмат окъуйду. Баттал кьойчуду. Айшат окъуучуду. Сеит устазды. Саният врачды.

Юлгю: *Ахмат школда окъуйду.*

193-чю иш. *Къаллай? нелляй?* деген соруулагъа жууап берген сёзлери болгъан тёрт айтым къурап жазыгъыз.

194-чю иш. Айтымланы окъугъуз. *Къаллай?* деген сорууну керекли сёзню аллына сала, хапарчыкны жазыгъыз.

Юлгю: (*Къаллай?*) *Жангы жашау къуралды.*

Алчы колхоз планын толтургъанды. Ташлы жагъада чабакъ салдыкъ. Къаяда

тар жолчукъдан эслеп ётдюк. Тау хауа саулукъгъа игиди. Акъсыл тютюн ожакъдан чыкъды. Чолпан жулдуз батды. Ариу жолда машина тынч барады.

195-чи иш. *Къаллай?* деген соруугъа жууап берген сёзлеге керекли атланы таба, тетрадха жазыгъыз.

Ауур Бишген Татлы
Агъач Акъсыл Къынгыр
Гумулжук Уку Терен
Сыгын Кийик Чыкъырдауукъ
. . . . Жазгъы

Керекли сёзле: *кесек, дугъум, жилик, наныкъ, кьол, айыу, уя, кьоян, тёбе, эчки, кёл, чарх, ханс.*

196-чы иш. Тюпде берилген сёзлеге сёзле кьошуп, айтымла къурап жазыгъыз.

Къарыулу пил. Тюклю аслан. Акъ айыу. Акъсыл бёрю. Къара зурнук. Къара къуш. Жаш маймул. Къанатсыз чаука.

197-чи иш. Окъугъуз. Кесигиз аллай айтымла къурап жазыгъыз.

Жаз.

Кюн ачыкъ тийди. Къар эригенди. Назифа бла Омар арбазда ойнайдыла. Бойнакъ ойнаргъа бек сюеди.

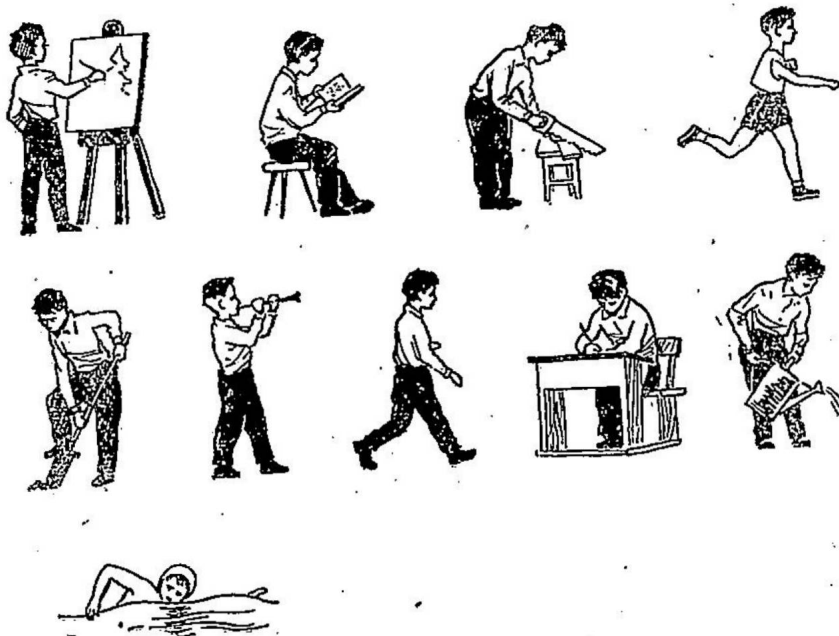
§ 20. Не этеди?

198-чи иш. Айтымланы окъугъуз, сора жазыгъыз. Айтымда не этилгенин билдирген сёзлени табыгъыз да, тюплерин эки кере тартыгъыз.

Салим школгъа жюрюйдю. Юй ишленеди. Керим китап окъуйду. Самолёт кёкде учады. Ахмат школда ишлейди. Биз малчылагъа болушабыз. Колхоз быйыл иги тирлик жыйгъанды. Эл бла бирге этилген оноу сёгюлмез.

Юлгю: Салим школгъа жюрюйдю.

199-чу иш. Кимни Къалайда не эте тургъанын жазыгъыз.

200-чю иш. Айтымланы жазыгъыз, алада нени юсюнден айтылгъанын билдирген сёзлени тюплерин тартыгъыз.

Иш атынгы айтдырыр. Ишлерге сюйген адам ишсиз къалмаз. Усталыкъ ёлмез. Жигер къолдан иш къоркъур. Эринчек саудан ёлюр.

201-чи иш. Окъугъуз да, *не этеди?* деген соруугъа жууап берген сёзлени тюплерин эки кере тарта жазыгъыз.

Атны Хамит щётка бла тазалайды. Учу бёрюню ёлтюрдю. Пионер иги окъуйду.

Юлгю: Учу бёрюню ёлтюрдю.

202-чи иш. Керекли сёзню аллында *не этеди?* деген сорууну сала, айтымланы жазыгъыз.

Устаз окъутады. Сюрюучю мал кютеди. Къобузчу къобуз согъады. Къагъытчы къагъыт жазады. Къойчу къойлагъа къарайды.

203-чю иш. Соруулагъа жууапла этигиз.

1. Сени тукъумунг кимди?
2. Сен кимни жашыса?
3. Сени атынг неди?
4. Санга ненча жыл болгъанды?
5. Къайсы классда окъуйса?

204-чю иш. Точкаланы орунларына керекли сёзлени сала, жазыгъыз. Ол сёзле не соруугъа жууап береди-ле?

Османны атдан кетгени.

Осман, атха минип, кьошха Ол жолда бара тургъанлай, аны аты Ат жолну жанына секирди. Осман, атдан кетип, доп деп тийди. Алай болса да атны жүгенин Олсагъат окъуна секирип Жангыдан атына Жырлай-жырлай, жолуна

Керекли сёзле: *элгенди, жиберме-ди, кетди, тебиреди, минди, кьопду.*

205-чи иш. Бу суратлагъа къарап, хапарчыкъ жарашдырыгъыз. Соруулагъа жууап беригиз.

1. Жашчыкъ не этеди?
2. Къызчыкъ не этеди?
3. Жашчыкъла бла къызчыкъла не этедиле?

Соруулагъа берген жууапларыгъызны жазыгъыз. Айтымлада не этилгенин билдирген сёзлени топлерин эки кере, кимни, нени юсюнден айтылганын билдирген сёзлени топлерин бир кере тартыгъыз.

Юлгю: Жашчыкъ чабакъ тутады.

206-чы иш. Жазыгъыз. Керекли жерине точка салыгъыз. Точкаладан сора уллу харф бла башлап жазыгъыз.

Назирге атасы китап берди китапны ариу суратлары бардыла Назир китапны окъуйду, китап билим береди.

207-чи иш. Айтымланы окъугъуз. Затны не этгенин къайсы сёзле кёргюзтедиле?

Аминни атасы аякъ кийим этген фабрике ишлейди. Анда чурукъла ишлейдиле, Чурукъну бир адам этмейди. Аны этер ючюн, кёп адам къатышады. Аминни атасы чурукъ бичиучюдю. Биреу олтан салады. Биреу бау тешикле этеди. Ала барысы да машина бла этиледиле.

бичиучю

208-чи иш. Скобкалада точкаланы орунларына керекли сорууну салып жазыгъыз.

(. . .) Хамит Нальчикде окъуйду. (. . .) Устаз дерс береди. (. . .) Алим Москвада жашайды. Жазгъыда (. . .) окъуучула колхозда ишлегендиле. Жангы (. . .) Айчыкъды. (. . .) Чабакъ сууда жашайды. Быйыл (. . .) мал иги семиргенди.

Юлгю: *Быйыл (не?) мал иги семиргенди.*

209-чу иш. Точкаланы орунларына керекли сёзлени салып, айтымланы окъугъуз, сора жазыгъыз.

Школну терек бахчасында алма, кертме, эрик, шаптал Ол бахчаны школчула кеслери Сабийле тереклеге иги Заманында керексиз бутакъларын . . . , тегереклерин Школ кесини – терек бахчасындан кёп хайыр Ол ахча школну кереклисине Школчула колхозну терек бахчасында да

ахча

Керекли сёзле: *битеди, ишлейдиле, жоюлады, салгъандыла, къазадыла, кеседиле, алады, къарайдыла.*

210-чу иш. Бу тюрбюнде берилген сёзлеге керекли сёзле кышуп, айтымла кыурап жазыгъыз. Кимни, нени юсюнден не айтылгъанын билдирген сёзлени тюрплерин эки кере тартыгъыз.

Жортады, ойнайды, отлайдыла, кычырады, эшитеди, кёреди, юреди, жазады, жукълайдыла, жауады, кютеди, ишленеди, атылды, чыкъды.

Керекли сёзле: *сабий, Ибрахим, ит, кёз, кыулакъ, хораз, кыойла, сабийле, ат, жауун, сюрюучю, кырдык, юй, шкок.*

ШКОК

Юлгю: *Кёз кёреди.*

211-чи иш. Айтымланы окъугъуз. Скобкалада точкаланы орунларына айтымда не этилгенин билдирген сёзле излеген сорууланы салып жазыгъыз.

Халкъла урушха кыажану (. . .) кюрешедиле. Ала битену дунягъа ырахатлыкъ (. . .) излейдиле. Кыралыбызны Совет Аскер (. . .) сакълайды. Халкъ кесини аскерин бек (. . .) сюеди.

Керекли соруула: *не этедиле? не этеди?*

Юлгю: *Халкъла урушха кыажану (не этедиле?) кюрешедиле.*

212-чи иш. Бу айтымланы окъугъуз. *Не этеди? не этдиле?* деген соруулагъа жууап берген сёзлени тюплерин тартыгъыз.

Мусса бла Исса излеген китапларын тапдыла. Дерследе Халимат Хасаннга болушду. Сагъат ючде тюкенни ачдыла. Алий, дерсин этип, ойнаргъа кетди.

213-чю иш. Назмучукъну окъугъуз. Жазыгъыз. *Не этдиле?* деген соруугъа жууап берген сёзлени табыгъыз.

Ким не этеди? Айтыгъыз.

Жаз болса, къанатлыла
Учуп бизге келелле.
Табигъатда шошлукъну
Дауур бла бёлелле.

214-чю иш. Точкаланы орунларына керекли сёзлени салып, айтымланы тетрада жазыгъыз.

Мени бухар . . . барды. Сени . . . мендеди. Аны . . . жокъду. Бизни . . . ызыбыздан жетерикди. Сизни . . . иги адамды. Аланы . . . узакъдады.

Керекли сёзле: *китабынг, бёркюм, хоншугъуз, тетрады, нёгерибиз, юйлери.*

215-чи иш. Айтымланы окъугъуз. *Не этеди?* деген соруугъа жууап берген сёзлени аны бла келишген сёз бла бирге жазыгъыз.

Бизни классда терезеле сол жанындадыла. Жазгъан заманда, къолунгу

ауанасы жазаргъа чырмамайды. Бизни жазыучу къангабаз тетрадача ызланыпды. Анда мел бла жазаргъа тынчды. Парталарыбыз кёкюрекни аурутмайдыла. Классда жарыкъды. Терезеледе гокка хансла бардыла. Къабыргъада суратла тагъылыпдыла. Классха кирсем, жүрегим къууанады.

Юлгю: *терезеле сол жанындадыла.*

ГОККА

216-чы иш. Эки бёлюмде сёзлени, юлгюге кёре, бир бирлерине жарашдырып жазыгъыз.

Улуйду	ит
юреди	чыпчыкъ
ёкюреди	бёрю
кишнейди	ат
жырлайды	ийнек

Юлгю: *Чыпчыкъ жырлайды.*

ЧЫПЧЫКЪ

217-чи иш. Устазны, чалгъычыны, уучуну, сатыучуну юсюнден айтымчыкъла, къурап жазыгъыз. Анда *не этеди?* деген соруугъа жууап берген сёзню тюбюң эки кере тартыгъыз.

Юлгю: *Уучу уугъа кетди.*

218-чи иш. Бу тубюнде келген сёзлени *не этедиле?*
деген соруугъа жууап берирча жазыгъыз.

Окъургъа, къараргъа, къагъаргъа, билирге, жандырыргъа, тазаларгъа, сёлеширге.

Юлгю: *окъуйдула.*

219-чу иш. Бу тубюнде келген сёзледен айтымчыкъла къурап жазыгъыз.

Сууурады, салады, чалады, жаяды, жаратды, кеседи, тутады.

сууурады

220-чы иш. Окъугъуз. Точкаланы орунларына, магъанасына кёре, керекли сёзлени сала жазыгъыз.

1. Къыш жер . . . , жай а	жылыды
	сууукъду
2. Шекер . . . , чибижи	кючлюдю
уа	татлыды
3. Къыш кюн . . . , жай а	узунду
	къысхады.

§ 21. Энци атланы тюз жазыу.

221-чи иш. Точкаланы орунларына керекли атланы сала, айтымланы жазыгъыз.

Мени атамы аты Окъутхан устазны аты Къарт атамы аты

Къарт анамы аты Къарындашымы аты Эгечими аты Анамы аты Атамы аты Мени тукъумум

222-чи иш. Суратлагъа къарагъыз да, ким не этгенин окъугъуз. Мында энчи атланы белгилеген къайсы сёзледиле?

Бу Назифатды. Назифат жазады. Бу Османды. Осман сурат этеди.

223-чю иш. Айтымланы жазыгъыз. Адам атланы тюрлерин тартыгъыз. Атланы къаллай харфла бла башланып жазылгъанларын айтыгъыз.

Локъман бла Борис пионерледиле. Ала школну къоянларына къарайдыла. Алагъа Зухра бла Мусса къошулдула. Звеногъа башчылыкъны Хасан этеди. Ала окъууда да, иште да алчыладыла.

Адамланы атлары, тукъумлары, атларыны атлары уллу харфла бла башланып жазыладыла: *Созаев Идрис, Османова Шамса Хасановна.*

224-чю иш. Негерлеригизден бешеуленни тукъумларыны бла атларыны жазыгъыз.

Юлгю: *Холаев Мазан, Шаманов Борис,*

225-чи иш. Хапарчыкъны жазыгъыз. Адамланы атларыны тюплерин тартыгъыз.

Саният бла Азрет биринчи классда окъуйдула. Солтан айырма окъуучуду. Фатимат анасына болушады. Ахмат окъуйду. Магомет тауда малланы кютеди.

226-чы иш. Точкаланы орунларына онг жанында сёзледен сала жазыгъыз. Адам атланы тюплерин тартыгъыз.

1. атасы кол-темирчиди, Ханийни, хозда

2. къарын-къойчуду, Солтандашы ны,

3. жашы жигит, Хамитни, жашды.

4. кызы Ахматны, устазды.

227-чи иш. Берилген атладан алгъа жаш атланы, ызы бла кызы атланы жазыгъыз.

Азрет, Фатимат, Салимат, Алий, Солтан, Адилгерий, Баттал, Шерифат, Зайнаф, Магомет, Ибрахим, Маржан.

Жаш атла:

Кызы атла:

228-чи иш. Точкаланы орунларына, жарашханларына кёре, бир тукъум не да ат сала жазыгъыз.

Къочхаров дерсин иги биледи. Созаев саугъагъа бир китап алды. Пионер вожатыйни аты тукъуму Школну къабыргъа газетнине статья жазды. Керим бла алчыладыла. Марзият кызыды.

229-чу иш. Жазыгъыз. Белгиленген сёзлени уллу харф бла нек жазылып башланганларыны айтыгъыз.

Бюгюн классда дежурна Чабдаров Борис бла Байрамкулова Лизадыла. Тамбла уа Алиева Фатимат бла Холаев Сафарбий боллукъдула.

230-чу иш. Жазыгъыз. Керекли жеринде точка салыгъыз. Адамланы тукъумларыны, атларыны тюплерин тартыгъыз.

Сабийле агъачха бардыла ала анда жилек жыйдыла Османов Салих бла Къоркъмазова Забида барындан да кеп жыйдыла.

231-чи иш. Бу сёзледен айтымла къурагъыз.

1. Хашим гитче, ашады, быхыны.
2. Татлы, Лейля алма, алды.
3. Ханафий, бла, Зумрат, сют, бла, жылы, кофе, ичдиле.

232-чи иш. Алгъа эр киши атланы тукъумлары бла, андан сора тиширыу атланы тукъумлары бла бирге жазыгъыз. Хр бирин, мындача, уллу харф бла башлагъыз.

Асланов Жарахмат, Сабанчиев Мазан, Доттуев Добай, Жабоева Гезам, Ёзденнова Халимат, Наурузов Юсуп, Алакъаева Таужан, Чагъаров Къасым, Байрамуков Борис, Шаманов Солтан.

233-чю иш. Суратчыкълагъа къарагъыз. Сабийлеге атла атагъыз, соруулагъа жууап этигиз.

1. Сабийле не этедиле?
2. Сабийле ненча терекчик орнатхандыла?
3. Терек орунну ким къазгъанды?
4. Бу жылны къайсы заманындады?

234-чю иш. Жазыгъыз. Адам атланы тюплерин тартыгъыз.

Аминат мени хоншумду. Наурузну жашы Асхат иги окъуйду. Бизни элде алчы адамла кёпдюле.

Сюлемен совхозда ишлейди. Айшат сизге баргъанмыды? Омардан не хапар билесиз? Барис Даутович иги устазды.

235-чи иш. Окъугъан нёгерлеригизден бешеуленни тукъумларын бла атларын жазыгъыз. Аланы къаллай харфла бла жазып башларыкъсыз?

- Юлгю: 1) *Карабашов Алим.*
2)
3)

236-чы иш. Алгъа *ким?* деген соруугъа жууап этгенлени; сора *не?* деген соруугъа жууап бергенлени табып жазыгъыз.

Москва, Гагарин, жаш, къыз, ёгюз, къой, адам, черкес, Нальчик, трактор, радио, машина, газет, Назифа, Къанамат.

237-чи иш. Точкаланы орунларына кесигиз жаратхан сёзлени сала жазыгъыз. Кесигиз къурап да аллай юч айтым жазыгъыз.

Семёнов Анзорну жангъы ... барды. Холаев Керим ариу ... алды.

238-чи иш. Хапарчыкъны окъугъуз. Энци атлары болгъан айтымланы тетрадха жазыгъыз.

Салих бла Андрей бир бирлерин танымайдыла. Ала къыралны бирер жерин-

де жашайдыла. Аланы селешген тиллери да башхады. Андрей Москвада жашайды, фабрикде, ишлейди.

Салих тау эллени биринде кьойчуду. Ол колхозда ишлейди. Ала бир бирден узакъ жашасала да, этген ишлери бирди. Салих да, Андрей да халкъ ючюн ишлейдиле.

Салих Малкъарда малла есдюреди.

Андрей Москвада жюнден кьумач этеди.

Хайуанлагъа, жаныуарлагъа аталгъан атлада уллу харф.

239-чу иш. Алгъа ийнеклеге аталгъан атланы, ызы бла атлагъа аталгъан атланы жазыгъыз. Аланы да уллу харфла бла жазып башлагъыз.

Еребаш, Жууаш, Гаммеш, Акътуякъ, Къонгур, Акъкъаш, Къолан, Акъжал.

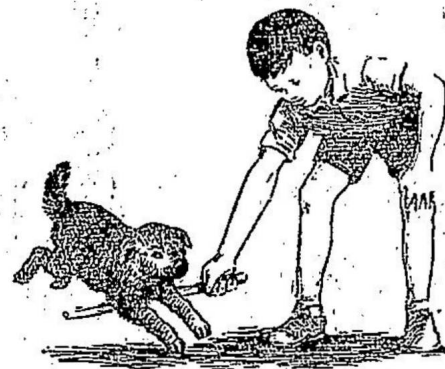
Акъкъаш

Юй хайуанлагъа аталгъан атла уллу харфла бла башланып жазыладыла:
Акъкъаш, Еребаш, Къараууз, Парий, Бойнакъ.

240-чы иш. Точкаланы орунларына маллагъа аталгъан атла салып жазыгъыз.

Бизни фермада . . . деген ийнек барды. . . кеп сют береди. Совхозну . . . деген аты чаришде атланы барын да озады.

241-чи иш. Суратха къарагъыз, хапарчыкъ къурагъыз. Жашчыкъ бла кючюккюкге атла атагъыз.

242-чи иш. Айтымлада итлени атларыны тюплерин тарта жазыгъыз.

Къойлагъа берю чапды. Добар бла Бойнакъ деген итле, аны керюп, чапдыла. Берю къачды. Добар бла Бойнакъ къошха къайтдыла.

243-чю иш. Алгъын эллени, сахарланы, сора жерлени, андан сора тауланы, ахырында сууланы атларын жазыгъыз.

Кенделен, Черек, Нальчик, Нарткъала, Лашкута, Тегенекли, Бахсан, Терек, Москва, Ленинград, Волга, Ростов, Карачаевск, Акъ Суу, Хасания, Дон, Къара

тенгиз, Каспий тенгиз, Тырнаууз, Былым, Казбек, Эльбрус.

Тегенекли

Тырнаууз

244-чю иш. Алгын элни, сора сахарны, андан сора жерни аты болгъан бирер айтым къурагъыз.

Юлгю: *Кенделен уллу жолдан бир жанындады.*

Шахарланы, эллени, жерлени, тауланы, сууланы атлары да уллу харф бла жазылып башланадыла: *Москва, Кенделен, Къозу ойнагъан, Волга, Къара, тенгиз, Минги тау.*

245-чи иш. Точкаланы орунларына тийишли сёзлени жазыгъыз.

Биз . . . элде жашайбыз. Бизни элни къатында . . . тау барды. Бизни элге . . . жууукъ эл жокъду. . . суу бизни элни къаты бла барады.

246-чы иш. Алгъа эллени, сора сахарланы, сора жерлени, андан сора тауланы, эм артда уа сууланы атларын устазны болушлугъу бла жазыгъыз.

Москва, Гягиш, Огъары Бахсан, Гюрхожан, Лашкута, Бызынги, Нальчик, Тырнаууз, Нарсана, Бийчесын, Минги тау, Казбек, Волга, Дон, Черек, Къара тенгиз, Бахсан суу.

247-чи иш. Жазгъан заманда, точкаланы орунларына атланы салыгъыз.

Биз . . . сахарда окъуйбуз. Мени атам . . . атлы колхозда ишлейди. Айшат . . . элде аустазлыкъ этеди. . . сууда электростнция ишленгенди.

248-чи иш. Кесигиз таныгъан эллени атларын салып, төрт айтым къурап жазыгъыз.

249-чу иш. Алгъа ийнеклеге аталгъан атланы, сора итлеге аталгъанланы жазыгъыз. Аланы да уллу харф бла жазаргъа унутмагъыз.

Ёребаш, Самыр, Жууаш, Гаммеш, Бойнакъ, Гымых, Къуба, Эгер, Къараууз, Гёжеф, Къонгур, Акъкъаш, Тюлкую, Къашха.

Къараууз

250-чи иш. Жазгъан заманда, энчи атланы тюплерин тарта барыгъыз. Сиз аланы къаллай харфла бла башлап жазарыкъсыз?

Къубадий школда окъуйду. Акъкъаш къонгур бузоучукъ тапды. Самырны эки кючюкчюгю барды. Мажид „Къызыл Малкъар“ колхозну председателиди.

Къонгур

251-чи иш. Энчи атлары болгъан беш айтым къурап жазыгъыз. Энчи атланы тюплерин тартыгъыз.

§ 22. АЙТЫМ ЭМ БАЙЛАМЛЫ ТИЛ.

252-чи иш. Жазыгъыз. Айтымланы ахырларын макъам бла тохташдырып кѣрюгюз, сора точкала салыгъыз. Къышны юсюнден кесигиз да эки айтым къурап къошугъуз.

Къыш.

Къар жауду
Жер агъарды

Сууукъ келди
Суула бузладыла

253-чю иш. Айтымланы окъугъуз. Алгъа къанатлыланы, андан сора жаныуарланы, ахырында хайыуанланы юсюнден айтылгъанны жазыгъыз.

Хораз къычырады. Бѣрю улуйду. Ат кишнейди. Ийнек ѳкюреди. Ит юреди. Кѣгюрчюн мурулдайды. Къой макъырады. Чыпчыкъ жырлайды. Бугъа мѣнгюрдейди.

254-чю иш. Жазыгъыз. Хар айтымны макъам бла тохташдырыгъыз. Керекли жерде точка салыгъыз. Хар айтымны уллу харф бла башлагъыз.

Жашчыкъ окъуйду сабийчик жууунанды къызчыкъ келеди жашчыкъла келдиле мени эгечим пионерди бизде иги окъугъан окъуучула кѣпдюле.

жууунады

255-чи иш. Хусей бла школну юсюнден хапарчыкыны, керекли сѣзлерин сала, жазыгъыз. Жангы айтымны уллу харф бла башлагъыз.

Хусейге атасы сумка Хусей сумканы . . . , школгъа Хусей окъугъан школ Ол классха Классда столла, партала, суратла Хусей школда окъуп

Керекли сѣзле: алды, алып, уллуду, барды, кирди, бардыла, турады.

256-чы иш. Бу эки хапарчыкѣда айтымла кѣатышып берилгендиле. Ала бир бирине тап тагъылырча жарашдырып жазыгъыз.

1.

Андан бери мен текеден бек кѣоркѣама.

Мен кючден-бутдан кѣутулдум.
Бир жолда теке мени уругъа чапды.

2.

Сора тирменчик кѣызыу айланып башлады.

Ала тирменчикни суугъа кѣурдула.
Хамит бла Осман тирменчик ишледиле.

257-чи иш. Сѣзлени эм айтымланы жазыгъыз.

Сѣзле: Мурат, Фатимат, окѣуйду, тигеди.

Айтым: Мурат окѣуйду. Фатимат тигеди.

1. Биринчи айтымда кимни юсюнден айтылады?

2. Муратны юсюнден не айтылады?

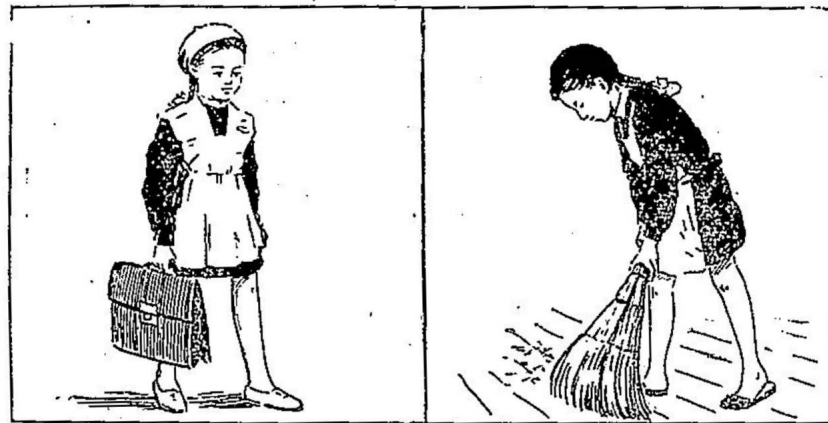
3. Экинчи айтымда кимни юсюнден айтылады?

4. Фатиматны юсюнден не айтылады?

Фатимат

Айтымны биринчи сѣзю уллу харф бла башланып жазылады: *Хусей келди. Рахимат жазды. Терек ауду.*

258-чи иш. Айтымланы окѣугъуз эм жазыгъыз.

Кѣызчыкѣ школгѣа барады.

Кѣызчыкѣ арбаз сыйпайды.

259-чу иш. Бу айтымланы тышыгъыздан окѣугъуз. Айтымда ауаз кѣайсы сѣзде энишге тюшгенин айтыгъыз. Былайда ненча айтым барды? Хар айтымда кимни юсюнден айтылады? Хар айтымда не айтылады?

Хамит школгѣа бюгюн барды. Хамит школгѣа барады. Хамит барды.

260-чы иш. Окъугъуз эм неңча айтым болгъанын айтыгъыз.

Назирге атасы китап берди китапны ариу суратлары бардыла. Назир китапны окъуйду китап билим береди.

261-чи иш. Айтымланы жазыгъыз. Керекли жерде точкаланы салыгъыз.

Пионер дерсен кълмайды Пионер аман иш этмейди Ол дерсин билмеген тенглерине болушады Пионер ётюрюк айтмайды Пионер юйде болушады.

262-чи иш. Жырчыкны окъугъуз. Жашчыкъланы юсюнден айтылгъан айтымланы жазыгъыз.

Къыш.

Кюйдюреди къыш сууукъ.
Ачы аяз урады.
Сыйдам бузда Хамит да
Хайнухчугъун бурады.

Махти, чанагъа минип,
Сыртдан учуп келеди,
Хасан, анга зарланып,
Сукъланнгандан ёледи.

263-чю иш. Назмуда ким? деген соруугъа къайсы, не? деген соруугъа къайсы сёзле жууап этедиле?

264-чю иш. Жазылып тургъан эки сёзлю айтымдан юч-тёрт сёзлю айтымла къурап жазыгъыз.

Ахмат окъуйду. Баттал къойчуду.
Айшат окъуучуду. Сеит устазды. Са-
ният врачды.

Юлгю: *Ахмат школда окъуйду.*

265-чи иш. Хар суратны юсюнден бирер айтым жа-
зыгъыз.

266-чы иш. Точкаланы орунларына керекли сёзлени сада, айтымла къурап жазыгъыз. *Не этди? Не этдиле?*

деген соруулагъа жууап этген сёзлени тюплерин ызлагъыз.

Алма Кертме терекле
Кюн Жулдузла Пионерле
колхозгъа

Керекли сёзле: *батды, кёрюндюле,
болушдула, чакъды, чакъдыла.*

§ 23. Точка, соруу эм кётюрюу белгиле.

267-чи иш. Окъугъуз. Айтымла къурагъыз. Айтымны биринчи сёзюн уллу харф бла жазып башларгъа унутмагъыз. Точкаланы салыгъыз.

Жай ингир жылыды чыпчыкъла тауушсуз болдула жаныуарла тынчайдыла юй къанатлыла жукълайдыла адамла ариу хауада суююп айланадыла.

СЮЙЮП

268-чи иш. Хапарчыкъны окъугъуз. Хар айтымны ахырында къаллай белги салыныпды?

Саулукъну сакъла.

Ариу хауа саулукъгъа игиди. Ариу хауада аслам бол. Ашардан алгъа къолларынгы жуу. Эртденликде бетинги, къолунгу сапын бла жууа тур. Тишлеринги щётка бла тазала.

ЭРТДЕНЛИК

269-чу иш. Хапарчыкъны жазыгъыз. Тизгиннге сыйырмагъан сёзлени бёлюмлерин тюз кёчюрюгюз. Ненча айтым болгъанын айтыгъыз.

Бизни колхоз.

Бизни колхоз жылдан жылгъа бай болады. Жангы мекамла ишленедиле. Малы кёп болады. Сабан кёп сюреди. Гюрбелери будайдан, дуркъулары биченден толадыла.

Колхозубузну талай сют фермасы барды. Айшат бир фермада ийнек сауучуду. Ол, иги ишлегени ючюн, орден алгъанды.

270-чи иш. Берилген айтымланы окъугъуз. Къызыл аскерчини, ишчини, колхозчуну юсюнден не айтылады? Хар бирини юсюнден бирер айтым жазыгъыз.

Аскерчи, ишчи, колхозчу.

Аскерчи совет халкъны жауладан сакълайды. Ишчи заводда, фабрике ишлейди. Колхозчу эл мюлкде урунады. Ишчи къурч эритеди. Колхозчу мал кютеди. Ишчи машина ишлейди. Колхозчу сабан сюреди. Ишчи къумач согъады. Ол кёмюр къазады, жол ишлейди. Колхозчу мамукъ битдиреди, терек орнатады, картоф салады, бичен ишлейди. Аскерчи СССР-ни къалаууруду.

271-чи иш. «Жугъутур» деген хапарчыкны жазыгъыз. Керекли жерлеринде точка салыгъыз. Точкадан сора уллу харф бла башлагъыз.

Жугъутур.

Бийик къаяны башында бир жугъутур тура эди ол ыранлада ариу кырдыкланы ашай эди уучу жугъутургъа жууукъ баргъанды ол аны марап атханда, анга окъ тиймеди жугъутур, шкок тауушдан элгенип, сыртдан ауду.

272-чи иш. «Буу» деген хапарчыкны окъугъуз. Анда ненча айтым болгъанын айтыгъыз. Аладан юцюсион тетрадха жазыгъыз.

Буу.

Бир жолда буу агъачдан суу ичерге чыкъды. Сууда кесини ауанасын кёрдю. Мюйюзлерини уллулугъуна, ариулугъуна къууанды. Аякъларын кёргенде, алааны ингеликлерин жаратмады. Ол алай сагъышлана тургъанлай, бёрю чыкъды. Буу агъачха кирди. Анда мюйюзлери агъачлагъа илиндиле. Бёрю жетип аны тутаргъа аздан къалды. Аны ингге аякълары бёрюден къутултдула.

МЮЙЮЗ

273-чю иш. Бу хапарчыкны окъугъуз. Керекли жеринде точка сала, уллу харф бла башлай, жазыгъыз.

Жашчыкъ итни чанагъа жегип жүрюрге умут этди ол аны чананы тартыргъа юйретди ит юйренди жашчыкъ орамны тебиреди ит киштикни кёрдю ол киштикни къууду жашчыкъ чанадан кетди орамда адамла кюлдюле.

Жегип

274-чю иш. Айтымланы окъугъуз. Затны не этгенин кёргюзтген сёзлени тюплерин тарта жазыгъыз.

Аминат совхозда ишлейди. Бизни совхоз къыралгъа кеп хайыр береди. Чапай тракторну жүрютеди. Мухажир бугъа-лагъа къарайды. Совхозну ишчилери къыралгъа эт, сют, мирзеу береди. Совхоз планын артыгъы бла толтургъанды. Энди ол къарыулу мюлк болгъанды. Ишчилеге школчаула да болушадыла.

275-чи иш. Айтымланы окъугъуз, жазыгъыз. Затланы сифатларын кёргюзтген сёзлени тюплерин тартыгъыз.

Чууакъ кюн бек жылытады. Эски кырдыкны тюбюнден жангы кырдык чыгъады. Жаш тереклени жел шош ауушдурады. Тюрлю-тюрлю къурт, къамыжакъ да къозгъаладыла. Ариу ёзен-леде сабан суредиле.

Чууакъ

276-чы иш. Суратлагъа къарап, ким не этгенин жазыгъыз. Не этеди? деген соруугъа жууап берген сёзлени тюплерин тартыгъыз.

Жашчыкъ
арбаз

Къызчыкъ
тигиу

Къызчыкъ
быстыр

Жашчыкъ
отун

Керекли сёзле: *сыйпайды, этеди, жарады, жууады.*

277-чи иш. Бу хапарчыкъны айтымлагъа юлешигиз. Айтымланы ахырларында керекли белгини салыгъыз. Уллу харфланы жазаргъа унутмагъыз.

Совхозда ариу ийнекле кёпдюле ийнекле жылы орунлада турадыла аланы тюплерине таза салам жаядыла ийнекле кёп сют бередила сютден сют баш чыгъады сют башдан сары жау аладыла сютден бишлакъ да этедила.

бишлакъ

278-чи иш. Жаза туруп, онг жанында сёзледен жарашханын юлгюдеча салыгъыз.

Арбазчы . . .	бла сыйпайды.	самолёт
Жарыучу . . .	бла кеседи.	ийне
Тигиучю . . .	бла тигеди.	сибиртки
Лётчик . . .	бла учады.	быхчы

быхчы

Юлгю: *Арбазчы сибиртки бла сыйпайды.*

279-чу иш. Кесигиз къурап төрт айтым жазыгъыз. Айтымланы ахырларына къалдай белгиле салдыгъыз? Нек?

280-чи иш. Биригиз сорган айтымланы, экинчигиз да анга жууап берген айтымланы окъугъуз.

— Бу кеп мал кимникиди?

— Бу кеп мал „Къызыл Малкъар“ колхознукъуду.

— Малланы къайры сюресиз?

— Малланы жайлыкъгъа сюресиз.

— „Къызыл Малкъар“ колхозну къысыр тууарлары жай къайда турлукъдула?

— „Къызыл Малкъар“ колхозну къысыр тууарлары жай Жюнкъысырда турлукъдула.

— Къойланы жайлыкъгъа къачан сюрлюксюз?

— Къойла жайлыкъгъа кетгенли, он кюн болады.

281-чи иш. Айтымланы окъугъуз. Жазыгъыз. Соруулары болган сёзлени тюплерин ызлагъыз.

Ашаргъа башласанг, къолларынгы жууамыса? Хамамгъа жюрюймюсе? Кече; жата туруп, аякъларынгы жууамыса? Къолунгу, бетинги, къулакъларынгы, бойнунгу, башынгы, тишлеринги таза жууамыса? Терезени ачып, юйге таза хауа урдурамыса? Жюзе билемисе? Санга ненча жыл болганды? Юйюгюз школдан узакъмыды?

282-чи иш. Айтымланы жазыгъыз, ахырларында, керек болса, соруу белги не да точка сала барыгъыз.

— Сизни классыгъызда ненча октябрыят барды

— Бизни классыбызда отуз беш октябрыят барды

— Аланы ненчасы жашды, ненчасы къызды

— Аланы он тогъузусу жаш, он алтысы къызды

Бизни школда пионер важата Къонова Розады Ол он классны бошагъанды.

Солуу кюн сен къайда эдинг.

— Топ ойнаргъа барган эдим.

— Ким бла ойнай эдинг

— Окъуучу негерлерим, бла ойнадым.

— Къайда ойнадыгъыз.

— Школну арбазында ойнадыкъ.

вожата

283-чю иш. Соруула бла жууапланы кезиу окъугъуз. Таууш соруучу айтымланы къайсы сёзлеринде бек кетюрюле эсе, ол сёзлени тюплерин ызлагъыз.

Соруула:

Жууапла:

1. Нафийге перо бердингми?

1. Нафийге перо бердим.

2. Осман келди-ми?

2. Осман келди.

3. Сен пионерми-се?
4. Сени атангы аты неди?
5. Ол олтургъан къайсыды?
6. Санга ненча жыл болгъанды?

3. Мен пионерме.
4. Мени атамы аты Муратды.
5. Ол олтургъан Зайнафды.
6. Манга он жыл болгъанды.

284-чю иш. Айтымланы окъугъуз. Сора айтымланы соруучу белги салырча этигиз. Жазгъанда, ахырына соруу белги (?) салыгъыз.

Бизни классыбыз экскурсиягъа кетерикди. Биз колхозну фермасына барлыкъбыз. Анда ийнеклени машина бла къалай саугъанларына къарарыкъбыз. Фермада ийнеклеге иги къарайдыла. Бузоулагъа иги багъадыла. Бизни колхозну фермасында ийнек бек кепдю.

ферма

Ю лгю: *Бизни классыбыз экскурсиягъа кетерикмиди?*

285-чи иш. Жомакъчыкъны окъугъуз. Окъуй туруп, къаллай белгиле салынырыгъын айтыгъыз. Соруу белгиле салынырыкъ айтымланы тетрадха жазыгъыз.

Текени къалай асырагъандыла.

(Жомакъ)

Бир къарт къатын бла къарт киши жашагъандыла сабийлери болмагъанды аны орнуна бир теке ёсдюргендиле ауруу тийип, теке ёлгенди, къарт эфендиге келгенди.

— Салам алейкум, эфенди

— Алейкум салам, не керекди

— Мени юйюме бушуу тюшгенди сени ёлюкню асырагъа чакъыра келгенме

— Ёлген кимди

— Мени текемди мен аны адамча асырагъа сюеме.

— Сен шашханмы этгенсе текени адамча къалай асырарса

— Сен алай этер ючюн, санга ол эки жюз сом къойгъанды

— Да аны манга билдирмей къалай тургъанса

286-чы иш. Хар жууапха толу соруу соруугъуз. Сорууланы, жууапланы да жазыгъыз. Ахырларында керекли белгилени унутмагъыз.

Соруула:

Жууапла:

1. Къайда окъуйса

1. Башланган

школда.

2.

2. Биринчи жыл

окъуйма.

3. 3. Биринчи классда окъуйма.

4. 4. Хау, иги окъуйма.

287-чи иш. Бу тубюнде берилген айтымланы окъугъуз. Окъугъан заманда, биригиз соруу этген жерин, экинчигиз жууап берген жерин окъугъуз.

— Бу сабанла, бу жайлыкъ кимникидиле?

— Ала бары бизникидиле, колхоз байлыкъдыла.

— Не затды бу, кече, кюн да ишленген?

— Кёп этажлы уллу юйдю этилген.

— Бу уа неди?

— Былайда да уллу завод ишленирикди. Ол хар жылдан машинала берликди.

кёп

этаж

288-чи иш. Айтымланы окъугъуз. Хар бирин окъугъан сайын, жууабын жаза барыгъыз. Сорууну сёзлени табыгъыз.

Къайда жашайса? Сени бек суйген ишинг неди? Ким бла шуехлукъ жюрютесе? Сен окъугъан жомакълада къайсын бек жаратаса? Сизни класс библиотекагъыз бармыды? Къаллай назмула билесиз? Дерслеринги не кезиуде этиучюсе? Спорт бла керешемисе?

спорт

289-чу иш. Соруула бла жууапланы кезиу окъугъуз. Макъам айтымланы къайсы сёзлеринде бек кётюрюледиди?

Соруула:

Жууапла:

1. Сизде телевизор бармыды?	1. Хау, барды.
2. Аны кесинг къура билемисе?	2. Билмей а, билеме.
3. Къайсы бериулеге суйюп къараучуса?	3. Жомакълагъа.
4. Радиогуз бармыды?	4. Радиобуз да барды.
5. Сен жаратхан кино къайсыды?	5. Тимур бла аны командасы.

радио

290-чы иш. Окъугъуз. Айтымланы ахырларында керекли белгилени салыгъыз.

- Сен быйыл лагерге барамыса
- Мени Артекге жибередиле
- Артек къайдады
- Артек Къара тенгизни бойнундады.

291-чи иш. Айтымланы окъугъуз. Ахырында къаллай белги барды? Айтымланы жазыгъыз.

Къорасынла къоркъакъла, эринчекле! Хайдагъыз, ишни бирден къолгъа алайыкъ! Аланла, келигиз чабышайыкъ! Жашла, иги окъургъа къадалайыкъ!

292-чи иш. Хапарчыкыны окъугъуз. Кётюрюу белгиси болгъан айтымланы тетрадха жазыгъыз.

Кёк кюкюреу.

Кюн кызыу болду. Бир заманда кёк къаралды. Ол алай нек болду? Жел урду. Арабий, кёкмю кюкюрерикди? Кёкде от чакъды. Буз урлукъду! Хайдагъыз! Буз жетгинчи, лагерге къутулугъуз! Ой, кёк къалай кюкюреди! Сейирлик жауун жауду! Жауун тохтады. Биз тышына чыкъдыкъ. Жауундан сора, тегерекде хауа къалай ариуду!

293-чю иш. Бу назмучукъну ачыкъ окъугъуз. Хар айтымны ахырында къаллай белги барды? Назмуну тетрадха жазыгъыз.

Совет Аскер.

Ёмюрлюк къардашларыбыз,
Ахшы жолгъа барыгъыз!
Чырмау чыкъса жолугъузгъа,
Чомуругъуз, жарыгъыз!

Б. Гуртуев.

294-чю иш. Алгъа соруучу белгиси, андан сора кётюрюучю белгиси болгъан айтымланы жазыгъыз.

Халимат къайры барды? Школда къаллай бир турду? Аны биргесине ким келди? Кюн нечик ариуду! Халимат, Османны бери жибер!

295-чи иш. Сол эм онг жанындагъы айтымланы хар бирин окъугъуз. Онг жанында айтымланы къаллай ауаз бла окъуйсуз? Ол айтымланы ахырларында къаллай белги барды? Онг жанында айтымланы жазыгъыз.

1. Ариу кечеди.	1. Ой, къалай ариу кечеди!
2. Мал кёпдю.	2. Мал къалай кёпдю!
3. Мында игиди.	3. Мында нечик игиди!
4. Сабийле ойнайдыла.	4. Сабийле къалай ариу ойнайдыла!
5. Татлы алмады.	5. Ой, къаллай татлы алмады!

296-чы иш. Керекли жерледе точка, соруу, кётюртюу белги сала, хапарчыкыны тетрадха жазыгъыз.

Солтан чана бла бичен алып келеди
Хоншусу Азрет аллындан чыгъады.

- Жол болсун
- Сау бол
- Бу келтиргенинг неди
- Отунла
- Ай юйюнге, биченди да
- Да сора, бичен болгъанын кере тургъанлай, неге сораса

297-чи иш. Айтымланы кезиу-кезиу окъугъуз. Бирчамы айтыладыла?

1. Уллу атды. Уллу атмыды? Къалай уллу атды!

2. Ишими бошаялмадым. Ишими бошаялмадыммы? Ай медет, ишими бошаялмадым!

3. Алай болур. Алай болурму? Алай болуп кьалды!

4. Аскерчиле келедиле. Аскерчиле келедилеми? Ох, жаным, аскерчиле келедиле!

298-чи иш. Окьугьуз. Тыйгыч белгилени алай нек салынганларын айтыгьыз.

Уруш болмасын.

Бизге уруш керек туююлду. Урушну суюгенле жокь болсунла! Биз зауукьлу жашауну суюбиз. Мамырлыкь суюген халкьла жашасынла! Жашасын мамырлыкьны байрагьы!

299-чу иш. Айтымланы хар бирини ахырында соруучу белги салырча этип бир кере, кетюрюучю белги салырча этип да бир кере жазыгьыз.

Самолет учуп келди. Пионерге кирдим. Ол келген адамды. Ариу жазады. Ырхы кьопду. Шарифа школну бошады. Ит кьабар. Иги китапды. Сууукь кюн эди.

300-чю иш. Айтымланы окьугьуз. Ала бирчамы айтыладыла?

1. Ат уллуду.
Ат уллумуду?
Ат кьалай уллуду!

2. Ишими бошаялмадым. Ишими бошаялмадыммы? Ай таланган, ишими бошаялмадым!

3. Аскерчиле келедиле. Аскерчиле келедилеми? Аскерчиле келе кереме!

§ 24. Айтымда сёзлени байланыулары.

Сабий жукьлайды. Ай жарытады.

1. Ким жукьлайды? — Сабий.	1. Не жарытады? — Ай.
2. Сабий не этеди? — Жукьлайды.	2. Ай не этеди? — Жарытады.

301-чи иш. Айтымланы окьугьуз. Сёзле кьаллай соруулагьа жууап этгенлерин айтыгьыз. Скобканы ичинде *ким?* не да *не?* деген сорууланы салыгьыз.

Юлгю: (Ким?) Мурадин (не этеди?) окьуйду.

Мурадин окьуйду. Фатимат жазады. Чалгьычыла чаладыла. Кьонгуроу зынгырдайды. Кюн жылтырайды.

302-чи иш. Айтымланы окьугьуз. *Не этеди? не этедиле?* деген соруулагьа берилген сёзледен кьайсылары жууап бергенлерин айтыгьыз. Жаза туруп,

белгиленген сёзю аллында, скобкаланы ичинде, керекли сорууну салыгъыз (не этеди? не этедиле?).

Юлгю: *Окъуучула (не этедиле?) жазадыла.*

Окъуучула жазадыла. Ат чабады. Къойла отлайдыла. Жел урады.

Айтымда сёзлени бир бирлерине байланыулары сорууланы болушлугъу бла билинеди.

303-чю иш. Айтымлада белгиленген сёзлени, къатларында соруулагъа кере тюрлендирип, жазыгъыз.

Юлгю: *Автомобилни чархы резинденди.*

Автомобиль... (нени?) чархы резинденди. **Классны эшик...** (неси?) ачыкъды. **Уста терезе...** (нени?) мияласын салды. **Халимат...** (кимни?) китабы жангыды. **Жашчыкъ бузоу...** (неге?) суу ичирди. **Чабакъ суу...** (неде?) жашайды. **Къагъытны агъач...** (неден?) этедиле. **Устас китап...** (неле?) берди.

автомобиль

304-чю иш. Айтымланы жаза туруп, белгиленген сёзлеге керекли жалгъаучукъланы къошугъуз, скобкала бла сорууланы жазмагъыз.

Халимат школ... (къайда?) окъуйду. **Аскербий школ...** (къайдан?) келеди. **Ахмат школ...** (нени?) иги окъуучусуду. **Колхозну мал...** (неси?) кёпдю. **Айшат завод...** (къайда?) ишлейди. **Сафар колхоз...** (къайдан?) мирзеу алды.

305-чи иш. Айтымланы окъугъуз. *Неси?* деген соруугъа жууап берген сёзлени табыгъыз. Ол сёзлери болгъан айтымланы тетрадха жазыгъыз.

Мени улагъымы бир къулакъчыгъы къарады, бир бутчугъу уа акъды. Кючюгюбюз, аны кёргенлей, жатхан жерчигинё думп болуп ташаяды. Аны макъыргъанын эшитгенлей, акъ тауугъубуз балачыкъларын жыргъа кюрешеди.

думп

306-чы иш. Бу тюрбюнде айтымланы окъугъуз. *Анда къайда? кимге? къаллай? кимни? неден?* деген соруулагъа жууап берген сёзлени табыгъыз.

Исса бла Келлет Одесса шахарда окъуйдула. Кёккёзге аппа иллеу ишледи. Мустафа чилле келегин кийди. Бизни классны орус тилден Анна Егоровна окъутады. Итге исси ашны берирге жарамайды. Ашардан алгъа къолларыгъызны жууугъуз.

Жууугъуз

Одесса

иллеу

307-чи иш. Соруулагъа кёре, сёзлеге жалгъаучукъ-
ла кёшүп жазыгъыз.

Тонн... (нени?) келтирдим. Къоян...
(нени?) къулакълары узундула. Жеген...
(нени?) къамишден этедиле. Бахсан эл...
(неди?) Юсюп уллу кёл... (нели?) адам-
ды. Бахсан суу... (нени?) башы Минги
таудан чыгъады. Хасан... (кимни?) атасы
артистди.

308-чи иш. Окъугъуз эм жазыгъыз. Белгиленген
сёзлени сорууларын табыгъыз.

Колхоз къума бугъала келтирди. Биз-
ни **школда** сегиз класс барды. **Биринчи**
классда отуз окъуучу барды. Колхозну
малы кёпдю. Школ элни ортасындады.
Колхозну председатели депутатды.
Школну башы шифер бла жабылгъан-
ды. Колхозчула биригип ишлейдиле. **Ала-**
ны мирзеулери кёпдю.

шифер

309-чу иш. Точкаланы орунларына керекли сёзлени
сала, айтымланы тетрадарыгъызгъа жазыгъыз. Ха-
парны тетрадаң окъугъуз. Салгъан сёзлеригиз къал-
лай соруулагъа жууап береди?

Мени эгешчигим.

Мени эгешчигим экинчи... окъуйду.
Ол аламат иги... Аны китабыны...
кёпдюле. Мен алагъа суйюп... Асият
юйде да... турмайды. Асият да, мен

да школгъа... барабыз. Биз сумка-
бызгъа артыкъ... салмайбыз. Артыкъ
зат... этеди. Биз аны билебиз.

Керекли сёзле: *классда, окъуйду,*
суратлары, къарайма, бош, бирге, затны,
чырмау.

310-чу иш. Айтымланы окъугъуз. Ол айтымлада
ким? не? деген соруулагъа жууап берген сёзлени тюп-
лерин тарта жазыгъыз.

Бизни школну терек бахчасы барды.
Анда терек кёпдю. Биз тереклени тюп-
лерин къаздыкъ. Алагъа тытыр сюрт-
дюк. Аман бутакъларын кесдик. Школ
көгет сатып кёп хайыр алды. Ол ахчагъа
директор школ керекле алды. Къыш
окъуучулагъа юлеширге алма, кертме
да къалгъанды.

кесдик

311-чи иш. Айтымланы окъугъуз. Ол айтымлада
кимни? нени? деген соруулагъа жууап берген сёзле-
ни тюплерин тарта жазыгъыз.

Бизни школну бир отряды экскур-
сиягъа кетди. Школубузну иги окъу-
гъанлары лагерге солургъа кетдиле.
Ахматны китабыны тышы бек ариуду.
Хызирни хар тюрлю окъуу кереги барды.

отряд

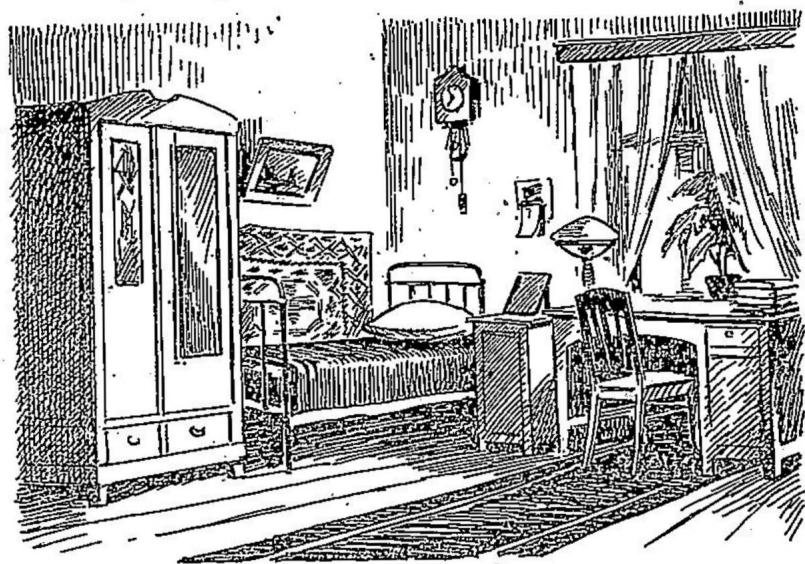
312-чи иш. Айтымланы окъугъуз. Ол айтымлада кимге? неге? деген соруулагъа жууап берген сёзлени табыгъыз, ол сёзлени ахырларыны тюплерин сызлай жазыгъыз.

Къызчыкъ эчкиге бичен берди. Чабакъчы суугъа чабакъ тутаргъа барды. Солтан устазгъа тюбеди. Поезд станциягъа келди. Пионер отряд ёзеннге чыкъды.

поезд

Жылны ичинде окъулгъанны къайтарыу.

313-чю иш. Суратда тюбеген затланы атларын жазыгъыз. Зынгырдауукъ тауушланы белгилеген харфланы тюплерин тартыгъыз.

314-чю иш. Айтымланы окъугъуз. Биринчи эм экинчи айтымлада кысыкъланы тюплерин бир ызлыкъ бла, ызлагъыз.

Уллу тауда эчкиле, улакъла отлайдыла. Узун жип бла гебен тартадыла. Базыкъ терекде назик бутакъла ёседиле. Семиз ирик арыкъ токълуну хорлады. Тюз жолну жанында ариу терекле битгендиле.

жип

315-чи иш. Сёзлени сёз бёлюмлеге кёре окъугъуз. Хар сёзню окъуй туруп, сиз къайсы бёлюмню кючлюрек айтасыз?

Ах-мат
че-лек
къа-мы-жакъ

бу-зоу-чу-ла
те-мир-чи-ле
ыс-та-уат-ла

316-чы иш. Жазыгъыз. Белгиленген сёзлени ачыкъ харфларыны тюплерин ызлагъыз.

Баллиле бишдиле. Ала тегерекде отча кызарадыла. Баллилени биз челек-леге жыябыз. Бизде маракола да кеп битедиле. Жаз кесини кючюн, ариулугъун кёргюзтеди. Къызыу кюнледе сууда жууунган къалай игиди! Жазны биз бек сюебиз.

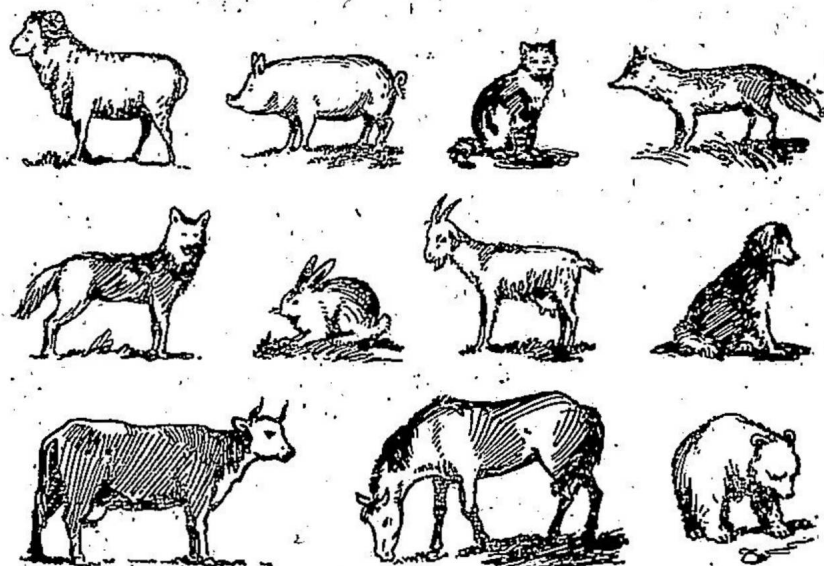
жууунган

317-чи иш. Жаныуарланы атларын, суратдача тизип, жазыгъыз. Назик ачыкъ харфланы тюплеринызлагъыз.

Тюлкую, бёрю; киштик, ит, ийнек, къоян, къочхар, айыу, ат, тонгуз, эчки.

айыу

эчки

318-чи иш. Бу жаныуарланы атларын энди былай жазыгъыз:

Кийик жаныуарла:

Юй хайыуанла:

319-чу иш. Бу айтымланы окъугъуз. Назик ачыкъ харфлы сёзлени бир столбикге жазыгъыз.

Бизни школну башында кёгюрчюн уяла бардыла. Ол уялада кёк кёгюрчюнле

жашайдыла. Уялада кёгюрчюн гаккыла бардыла. Гаккылада кёгюрчюнле жатадыла. Къалгъанла юй башлада учадыла.

320-чы иш. Жууапларын толу жазыгъыз.

Малланы таугъа къачан ашырадыла? (жай). Биченни къыш къайры жыядыла? (сарайгъа). Жаз къууанч къачан этедиле? (майда). Байтал не тапды? (тай). Кюз биченнге ким чыкъды? (жыйын).

Юлгю: *Малланы таугъа жай ашырадыла.*

321-чи иш. Юй сауутланы атларын суратланганларыча жазыгъыз.

Чайник, кастрюля, къашыкъ, шиш, бичакъ, табакъ.

322-чи иш. Айтымланы окъугъуз. *Кимден? неден?* деген соруулагъа жууап этген сёзлени жазыгъыз.

Кюн иги къыздырады. Эски хансладан жангы кырдыкла къарай башлагъандыла. Колхозчула бахчадан келедиле. Къыш кече кюнден узунду. Ийнеклеге биченден эм башха мал ашдан да кереклисича бередила. Мени анам фабрикадан келеди Тюзде жашагъан жануарларунларындан чыгъадыла.

323-чю иш. Хапарчыкны окъугъуз, сёзлени, кёчююрге кереклисича бёлюмлеге бёле, жазыгъыз.

Адамла сабанлагъа урлукъ саладыла. Бал чибинле кеслерин билдирип башлагъандыла.

324-чю иш. Айтымланы окъугъуз, сёзде кысыкъкарфланы тюплерин тарта, жазыгъыз.

Жаз.

Къанатлыла келдиле. Къарылгъачла уячыкъла ишлейдиле. Сыртла кёгергендиле. Терекле чагъып башладыла.

325-чи иш. Сёзлени бёлюмлерин сызчыкъла бла бёлюп жазыгъыз.

Манаф, ана, Исмайыл, Къанамат, Манзан, Идрис, Шахидат, Фаризат, Балдан, Исса.

326-чы иш. Назмучукъну сёзлерини бёлюмлерин айырып жазыгъыз. Басымлы бёлюмлени тюплерин тартыгъыз.

Ленин.

Къара кюнню Ленин чачды.
Жарлылагъа жашау ачды.
Къара халкъгъа тынчыкъ берди.
Хар миллетге зауукъ келди.

327-чи иш. Сёзлени бёлюмлерин кёшуп жазыгъыз.

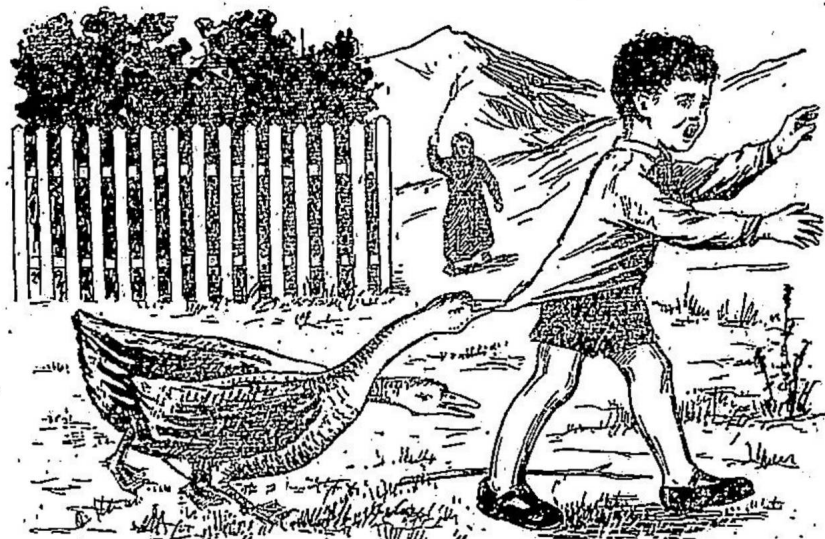
Тур-ма, бы-хы, хо-бу-ста, къу-до-ру, хар-быз, чю-гюн-дюр, черт-ле-уюк, балдыр-гъан, зы-ка, кё-зу-къу-лакъ, гё-бе-лек.

хобуста

328-чи иш. Назмучукъда ненча бир бёлюмлю, ненча эки бёлюмлю сёз болгъанын табып айтыгъыз. Назмучукъну жазыгъыз.

Къызыл байрыкъ кёлубузда —
Алдан алгъа барабыз,
Ишибиз — онг, жолубуз — тюз,
Жарыкъ жашау салабыз.

329-чу иш. Айтымлада точкаланы орунларына
-ды, -ду, деген белюмлени сала жазыгъыз.

Мурат къазланы къозут... Къаз Муратны этегинден тарт... Ол къазладан къоркъ... Мурат къычырыкъ этип къач...

330-чу иш. Окъугъуз, точкаланы орунларына керекли сёзлени жазыгъыз. Соруула бла скобкаланы жазмагъыз.

Хусей бла Зурум...

(Ким? ... бла (ким?) ... топ ойнайдыла. (Не?) ... хансха тюшдю. (Ким?) ... бла (ким?) ... топну изледиле. (Ким?) (нени?) ... тапды.

331-чи иш. Сёзлени жазыгъыз, ачыкъ тауушла бла башланган сёзлени тюплерин тартыгъыз.

Тал, чегет, Асхат, къаргъа, Идрис, устаз, орам, сапын, эмен, буз, чыракъ, къозу, балта, салта.

332-чи иш. Суратха къарагъыз да, анда кёрген затларыгъызгъа алты соруу къурап жазыгъыз. Сорууланы былай башлагъыз.

1. Сабийле къайры бардыла?
2.
3.

333-чю иш. Окъугъуз. Белгиленген сёзледе тауушла ненча, харфла ненча болгъанларын айырыгъыз.

Текуланы Магомет аскерде махтаулу къуллукъ этеди. Ол школда да тири жашчыкъ эди. Иги окъуй эди, нёгерлерине болушургъа бек суйгенди. Аскерден Магометни атасына ыспас къагъыт келгенди.

334-чю иш. Айтымланы жазыгъыз. *Ким?, не?* деген соруулагъа жууап этген сёзлени тюплерин бир, *не этеди? не болду?* деген сёзлеге жууап этген сёзлени эки ызыкъ тартып белгилегиз.

Айшат школгъа барады. Хамит чанасын къурады. Бизни элде ариу клуб ишленгенди. Школда кёп кружок ишлейди. Хамит боксха жюрюйдю. Аминат ариу жырлайды. Биз школубузну бек сюебиз.

335-чи иш. Жазыгъыз. *Неде?* деген соруугъа жууап этген сёзлени тюплерин тартыгъыз.

Столда китапларынгы тап жый. Китапта жазылгъан затла жашаугъа юйретдиле. Терекде алмаланы къакъгъан этмей ал. Юсюнде быстырынгы таза жюрют. Оннга онну къошсанг, жыйырма болады. Жылда он эки ай, ыйыкъда уа жети кюн болады.

336-чы иш. Айтымланы окъугъуз. Атланы жазыгъыз да, аланы ахырларыны тюплерин тартыгъыз.

Муратны атасы къошдан келди. Машинаны чархлары жангыдыла. Бизни школда иги окъуучула кёпдюле. Бююн пионерлени жыйылыулары болду. Марзиятны эгечи онунчу классда окъуйду.

Юлгю: *Муратны, атасы, къошдан.*

337-чи иш. Жазыгъыз да, айтымланы ахырларында керекли тыйгъыч белгилени салыгъыз. Аланы нек салгъаныгъызны айтып ангылатыгъыз.

Махмут Хусейни кёрдю. Хусей, къайдан келесе Халимат, сен къалай жигитсе Иги сагъан, Москваны бир кёрюр эди Атам мени Ленинградха элтирикди Къачан барыргъа айтасыз Каникуллада барлыкъбыз Насыплыла

338-чи иш. Жаз башы сизге къалай кёрюнгенини юсюнден хапарчыкъ жазыгъыз. Былай жазып башлагъыз:

Жаз башын мен бек сюеме. Агъачда къанатлыла жырлайдыла. . . .

БАШЛАРЫ

§ 1. Айтым, сѣз, таууш, харф	3
§ 2. Тауушла бла харфла	5
§ 3. Э харфны жюриютлююю	18
§ 4. Я харфны жюриютлююю	20
§ 5. Ю харфны жюриютлююю	22
§ 6. У харфны жюриютлююю	23
§ 7. Ё харфны жюриютлююю	26
§ 8. Е харфны жюриютлююю	28
§ 9. Қъысыкъ тауушла	29
§ 10. Қъысыкъ тауушланы тамырда тюз жазыулары	39
§ 11. В, ф, ц, щ харфланы жюриютлююулери	41
§ 12. Ъ бла ь харфланы жюриютлююулери	43
§ 13. Бѣломле	44
§ 14. Сѣзлени тизгинден тизгинге кѣчюрюу	49
§ 15. У, й, ь харфлары болгъан сѣзлени бѣломлерин тизгинден тизгинге кѣчюрюу	52
§ 16. Сѣзде басым	56
§ 17. Алфавит	58
§ 18. Сѣз	60
§ 19. Қъаллай? нелляй? деген соруулагъа жууап болгъан сѣзле	65
§ 20. Не этеди?	72
§ 21. Энци атланы тюз жазыу	80
§ 22. Айтым эм байламлы тил	90
§ 23. Точка, соруу эм кѣчюрюу белгиле	96
§ 24. Айтымда сѣзлени байланыулары	111
Жылны ичинде окъулгъанны къайтаруу	116

Адилгерий Хажимусаевич Соттаев

БАЛҚАРСКИЙ ЯЗЫК

Учебник для 1 класса балкарских школ

Редактор *М. Т. Жабоев*

Художественный редактор *И. Г. Абрамов*

Технический редактор *Н. М. Рахаева*

Корректор *Ф. Я. Теплева*

ИБ № 330

Сдано в набор 06.06.78. Подписано к печати 31.08.78. Формат 60×90^{1/16}. Бумага типографская № 2. Гарнитура литературная. Печать высокая. Печ. л. 8. Уч.-пзд. л. 5,65. Тираж 2000 экз. Заказ № 6002. Цена в переплете 10 коп.

Книжное издательство «Эльбрус»
Нальчик, ул. имени адм. Головки, 6

Полиграфкомбинат им. Революции 1905 года
Управления по делам издательств, полиграфии
и книжной торговли Совета Министров КБАССР
Нальчик, проспект им. Ленина, 33

(школну аты)

Окьюу жыл	Окьюучуну аты тукъум аты	Алгъан заман- да китапны сакъланыуу	Китап бла хай- ырлан- нганына окьюучу- гъа оценка
19.../...	Жапгы
19.../...
19.../...
19.../...
19.../...

10 кап.

«ЭЛЬБУС» КИТАП БАСМА - НАЛЬЧИК - 1978